مدیریت شهری
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017
۷-۳۰
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۱/۲۳ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۶/۱

جایگاه ذکر در طراحی عناصر زیباسازی شهری؛ نمونه موردی: شهر قم

شهاب الدین همتی* – کارشناسی ارشد طراحی شهری، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.
محمد رضا بمانیان– دکتری تخصصی معماری، استاد دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
محسن کاملی– باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

چکیده
در ادوار مختلف نقش و اهمیت طراحی عناصر و المان‌های شهری، در جهت ساماندهی فضا، زیباسازی و ارتقای تصویر ذهنی شهروندان، به اشکال گوناگونی مد نظر طراحان بوده است. ولیکن بسیاری از این عناصر و ایده‌ها، با هویت و آموزه‌های اسلامی مغایرت داشته و بر غفلت و توجه صرف به مادیات در فضاهای شهری تاکید داشته‌اند. بدین جهت توجه به اصول و مبانی طراحی شهر اسلامی به طور عام و همچنین توجه و بکارگیری اصل ذکر (به عنوان یکی از صفات شهرسازی اسلامی) به طور خاص، در طراحی عناصر زیباسازی شهری ضروری به نظر می‌رسد. از این رو در نوشتار حاضر با روش تحقیق توصیفی، تحلیلی و اکتشافی، با بررسی و توصیف اهمیت ذکر و یاد خدا در شهر و طراحی عناصر شهری، به بررسی نمونه‌ها و مصادیق این اصل خواهیم پرداخت؛ پس از تبیین اهمیت موضوع و شناسایی معیارها و بایسته‌های مورد نظر و تدوین مدل مفهومی، با کمک روش تحلیلی، تلاش در جهت تحلیل نمونه‌های موجود در شهر قم (۳۲ المان شهری) خواهیم نمود؛ در ادامه با استفاده از نتایج تحلیل مصادیق و مبانی نظری مطرح شده، و طرح پرسشنامه‌هایی در راستای اهداف تحقیق، در جامعه آماری ۳۸۳ نفر جهت سنجش و ارزیابی سطح ادراک شهروندان (افراد عادی و متخصصان) از عناصر یاد شده در راستای ایجاد فضای ذکر پرداخته می‌شود. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که دیدگاه حاصل از نظر هر دو گروه بر لزوم انتقال معانی و مفاهیم و نقش تذکردهی در عناصر شهری تاکید دارند؛ ولیکن تفاوت دیدگاه در نوع نگرش و ادراک می‌باشد؛ بدین معنا که شهروندان عادی در درک نمادپردازی و نشانه‌های مورد نظر طراحان به نسبت افراد متخصص (دانشجویان و مهندسان معماری و شهرسازی) ضعیف‌تر بوده اند؛ و این موضوع لزوم تقویت عناصر نام آشناتر، بومی و قابل درک‌تر را در کنار نمادپردازی‌های تخصص‌گرایانه و هنرمندانه طراحان تاکید می‌نماید. و علاوه بر این پاسخگویان بر لزوم در نظر داشتن عناصر طبیعی و نیز عناصری که علاوه بر معنا و زیبایی دارای عملکرد هم باشند؛ تاکید نموده‌اند.

واژگان کلیدی: شهرسازی اسلامی، فضای ذکر، فضای غفلت، عناصر شهری، شهر قم.

The Role of Reminiscence in The Design of Beautification of Urban Elements, Case Study: Qom city

Abstract

Human beings' works and products are somehow indicative of his beliefs, opinions and ideals. Cities and urban elements as one of the products of human beings will not be independent of the relationship too and they are influenced by beliefs, opinions and demands of citizens. And the current article concentrates on the influence of Islamic opinions and teachings on products of human beings. On the other hand we can note that in different eras the role and the importance of designing urban elements for organizing the space, beautification and promoting mental image of citizens have been considered differently by designers. But most of these elements and ideas have been in conflict with Islamic identity and teachings and they emphasized on negligence and sheer attention to material issues in urban spaces. Thus attention to principles and basics of designing Islamic city in general and attention to and application of reminiscence (as one of the qualities of Islamic urbanization) in specific seems necessary for designing elements of urban beautification. Reminiscence which derived from Islamic teachings is one of the principles and criterions with great importance in developing the urban elements. The space of reminiscence is against the space of negligence. The space of reminiscence is the basis for awakening and dealing with main subjects of human beings' life. Such a space emphasize on keeping the thought of god alive and abstinence from negligence. But it should be noted that in analytical survey of this article besides the spiritual concepts, worthy worldly concepts have been considered too. Among other items which have the reminding role in urban spaces include: natural elements such as light, water, color, wind, soil and the man made elements such as symbol and form, the holy figures, color and light in works and other works of art. The results of the research suggest that the viewpoint of both groups emphasize on conduction of meanings and concepts and the reminding role in urban elements but the difference is in the type of attitude and perception. That is common people have been weaker than professionals (students and architecture and urbanization engineers) in perception of symbols and desired signs of designers and this stresses on the necessity of strengthening the more popular, the more indigenous and the more comprehensible elements. And besides this, the respondents also stressed on the necessity of considering the natural elements and elements which have functionality in addition to meaning and beauty. Thus, architecture, the framework of city and the elements of urban beautification as components of daily life space will have considerable role in this reminding aspect. Designing the urban elements in line with creation of Reminiscence space can be defined according to different parameters like: attention to historical dates, customs and culture of the society, attention to revelations and accounts and divine names and immaculate Imams, attention to architecture and the identity of the region and so on. In other words, there will be different interpretations and perceptions according to the place of designing.

Key words: Islamic urbanization, Reminiscence space, negligence space, urban elements, Qom city.

* مقاله حاضر با توجه به یافته‌های پژوهشی پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده مسئول مقاله تدوین شده است. نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۱۵۱۰۶۴۷، رایانامه: oghani@um.ac.ir

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

«فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ وَاشْکُرُواْ لِی وَلاَ تَکْفُرُونِ: پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم، و مرا سپاس گزارید و ناسپاسی من مکنید» (بقره: ۱۵۲)

۱- مقدمه

آثار و مصنوعات بشر به نوعی بیان‌گر عقاید، آراء و آرمان‌های وی می‌باشد. این ساخته‌ها و تولیدات با شیوه سکونت، رفتار و عقاید او ارتباط مستقیمی‌دارند. شهرها و عناصر شهری نیز به عنوان یکی از ساخته‌های بشر از این رابطه مستقل نخواهند بود و از عقاید، آراء و خواسته‌های شهروندان متاثر می‌باشند که تمرکز این نوشتار نیز بر تاثیر آرا و تعالیم اسلامی بر مصنوعات بشر خواهد بود. شهر بستر تفکرات مردمان و شهروندان خود است و شهر اسلامی نیز آیینه تمام‌نمایی از تفکرات شهرساز و شهروند مسلمان (انسان مومن) می‌باشد. این شهر دارای صفات و اصولی است که «مناسب‌ترین تعاریف و اصول را می‌بایست از متون اصیل اسلام به ویژه قرآن کریم استخراج نمود.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۹ الف، ص ۱) و با توجه به جامع بودن و همه جانبه بودن دین اسلام، این اصول خواهند توانست متضمن سعادت دنیوی و اخروی انسان باشند. یکی از اصول و معیارهای مستخرج از تعالیم اسلامی که از اهمیت فراوانی در ساخت عناصر شهری دارا می‌باشد؛ ذکر است. «در مقابل فضای غفلت، فضای ذکر قرار دارد که زمینه ساز بیداری و پرداختن به موضوعات اصلی زندگی انسان است.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۹ ب، ص ۱۹۰) چنین فضایی است که بر زنده نگداشتن یاد خدا در دل شهروندان و پرهیز از غفلت تاکید دارد. از این رو در پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخی برای پرسش‌های ذیل خواهیم بود:

- مصادیق و ابزارهای تجلی یاد خدا در مصنوعات بشری چیست؟
- معیارها و بایسته‌های تجلی یاد خدا در مصنوعات بشر کدام اند؟
- نقش آموزه‌های اسلامی در هویت‌بخشی به عناصر زیباسازی شهری چگونه است؟
- وظیفه معماران و طراحان شهری در زنده نگاه داشتن یاد خدا در دل شهروندان چیست؟
- چه ارتباطی بین نمادپردازی در شهر اسلامی و تجلی یاد خدا و پرهیز از غفلت در ذهن شهروندان وجود دارد؟
- برداشت‌های حرفه‌ای و غیر حرفه‌ای شهروندان نسبت به معانی و مفاهیم عناصر زیباسازی شهری چگونه است؟

۲- روش تحقیق

از آن رو که پژوهش حاضر از نوع مطالعات حوزه دینی است از تعدد و تنوع روش برخوردار است و با توجه به میان‌رشته‌ای بودن مباحث معماری روش کار ترکیبی است. در این راستا بین علوم اسلامی، فقه، هنر، معماری و شهرسازی ارتباط برقرار می‌شود و به طور کلی می‌توان گفت که ماهیت تحقیق پیش رو از نوع بنیادین و کاربردی می‌باشد که با روش تحقیق توصیفی تحلیلی و اکتشافی سعی در تدوین شاخصه‌ها و مصادیق ذکر در عناصر زیباسازی شهری دارد. در ادامه پس از تدوین شاخصه‌های ذکر و تحلیل آن در نمونه موردی با روش تهیه پرسشنامه، به ارزیابی نحوه ادراک شهروندان از مفاهیم این اصل می‌پردازد. ابزار گردآوری اطلاعات توسط فیش‌برداری (مطالعات اسنادی)، عکس‌برداری، مشاهده و تهیه پرسشنامه (مطالعات میدانی) می‌باشد.

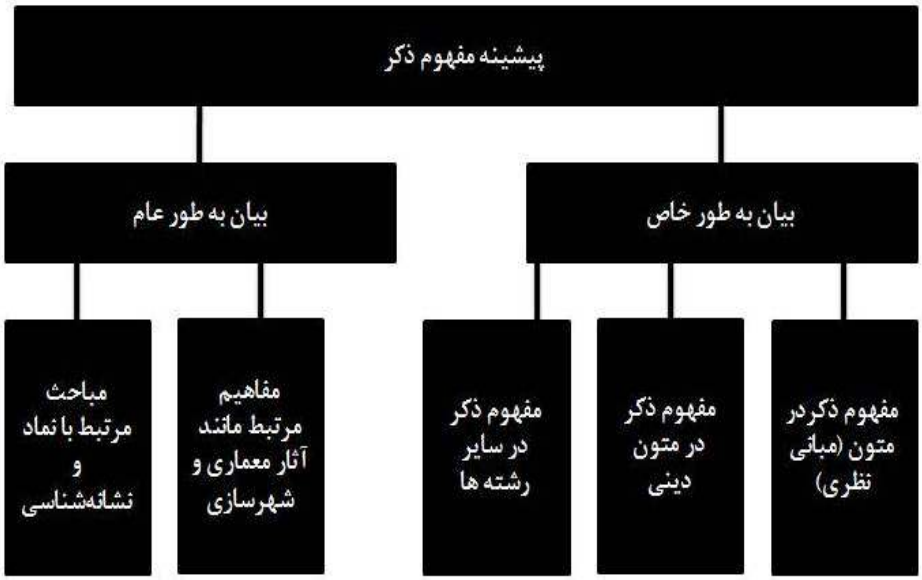
۳- پیشینه تحقیق

در باب پیشینه موضوع، توجه به ذکر به صورت عملی در ساخت و سازهای شهرهای سنتی ایران، قابل مشاهده است. به عبارت دیگر آنان سعی بر تبلور کالبدی اعتقادات خویش در مصنوعات معماری و شهر بوده اند. لکن در بحث نظری این موضوع به طور خاص، دارای پیشینه و منابع مکتوب کمتری است. که در بحث علمی و نظری تنها شاهد تعاریف و تبیین ویژگی ذکر جهت مبانی نظری شهرسازی اسلامی، توسط دکتر محمد نقی‌زاده (در کتاب‌های تحلیل فضاهای شهری، شهر و معماری اسلامی و غیره) (نقی‌زاده، ۱۳۸۹ ب) و (نقی‌زاده، ۱۳۸۵) خواهیم بود؛ اما به طور کلی می‌توان منابع مرتبط با این

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

موضـوع را در پنـج گـروه طبقه‌بنـدی نمـود. (نمـودار ۱) نخسـت منابعـی کـه بـه طـور خـاص چـه در بحـث هنـر و معمـاری (مبانـی نظـری) و چـه در بحـث متـون دینـی و یـا سـایر رشـته‌ها از مفهـوم ذکـر یـاد می‌کننـد و پـس از آن از مفاهیمـی عـام می‌تـوان یـاد کـرد کـه مفهـوم ذکـر را در خـود مسـتتر دارنـد ماننـد مباحـث مرتبـط بـا معمـاری و شهرسـازی اسـلامی و یـا بحـث نمـاد و نشانه‌شناسـی نـام بـرد.

کالبـدی جهانیـان مشـهود اسـت چنـان کـه مقالـه «تجلـی ذکـر و رمزپـردازی مسـجد در معمـاری ایرانـی اسـلامی» مسـجد را در عیـن سـادگی، نوعـی پیچیدگـی نهفتـه و رمزگونـه می‌دانـد و اثـر معمـاری هنرمنـد را تجلـی «الله» عنـوان می‌نمایـد (موسـوی، ۱۳۹۳). ایـن موضـوع در عبادتگاه‌هـای سـایر ادیـان نیـز صـادق اسـت. چراکـه محمدرضـا پورجعفـر نیـز در بـاب تذکـر بـه مضامیـن دینـی سـایر ادیـان، معمـاری معابـد ژاپـن را

نمودار ۱. طبقه‌بندی منابع مرتبط با ذکر.

در بـاب مفهـوم ذکـر و مبانـی نظـری آن (در هنـر، معمـاری و شهرسـازی) می‌تـوان بـه مـوارد ذیـل اشـاره نمـود. سـید محمدرضـا علاءالدیـن در مقالـه «معمـاری ذکـر و معمـاری غفلـت؛ از منظـر قـرآن کریـم»، معمـاری ذکـر و غفلـت را عناصـری مهـم در فضاسـازی تربیتـی و هدایـت انسـان هـا می‌دانـد. (علاءالدیـن، ۱۳۸۲) حبیـب الله آیت‌اللهـی در متنـی پیرامون«ذکـر هنرمنـد» هنـر را در خدمـت حقیقت‌جویـی انسـان و یـادآور مفاهیـم خـاص می‌دانـد (آیت‌اللهـی، ۱۳۸۶). عبدالحمیـد نقـره‌کار نیـز توجـه بـه شـعائر و تذکـر مسـلمین بـه آن را در فضـای شـهری ضـروری می‌دانـد (نقـره‌کار، ۱۳۹۲). حمیدرضـا پیشـوایی معمـاری را واسـطه ذکـر می‌دانـد و برخـی از ابنیـه را دعوت‌کننـده بـه ذکـر خـدا می‌پنـدارد و ذکـر را بـه عنـوان ویژگـی مـکان مطلـوب بـر می‌شـمارد (پیشـوایی، ۱۳۹۲). ایـن رویکـرد در آثـار متاثـر و یـادآور از ایـن مضامیـن و مفاهیـم دینـی شـینتو می‌دانـد (پورجعفـر، ۱۳۸۹). عـلاوه بـر مفهـوم ذکـر در هنـر کـه پیش‌تـر بیـان شـد؛ مضمـون ذکـر در متـون دینـی نظیـر حقیقـت ذکـر و مفاهیـم مرتبـط بـا آن بیـان شـده اسـت (رهبـر، ۱۳۸۵)؛ و یـا معنـای ذکـر در قـرآن کریـم مـورد واکاوی قـرار گرفتـه اسـت (جـوادی آملـی، ۱۳۸۹) و (فقیهـی مقـدس، ۱۳۸۳)؛ و بـه طـور کلـی متـون دینـی نیـز ذکـر را عامـل مهـم در غفلت‌زدایـی می‌داننـد (مصبـاح یـزدی، ۱۳۸۶). در سـایر رشـته‌ها نیـز چـون ادبیـات فارسـی، ذکـر را عاملـی مهـم در تکامـل انسـان می‌داننـد. (خوشـحال دسـتجردی، ۱۳۸۹) و نیـز می‌تـوان بـه آمیختگـی ذکـر و عرفـان و ادب فارسـی اشـاره کـرد. (محمـود زاده، ۱۳۸۲)

بـه طـور عـام نیـز واضـح اسـت کـه ذکـر و مفاهیـم مرتبـط بـا آن در آثـار معمـاری و شهرسـازی اسـلامی بـه طـور گسـترده‌ای متجلـی شـده اسـت. محمدرضـا بمانیان

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

هنـر معمـاران مسـلمان را در بهره‌منـدی و توجـه بـه خدامحـوری در آثارشـان یـاد می‌کنـد و بـر شـعائر توحیـد در اجـزاء بنـا تاکیـد می‌نمایـد. وی آثـار آنـان را نیـز واسـطه تعالـی روحـی و سـیر معنـوی می‌دانـد (بمانیـان، ۱۳۸۶). شـریف شـهیدی نیـز خدامحـوری را در اجـزاء معمـاری اسـلامی ایـران یـادآور شـده و آن را منبعـث از توحیـد نظـری و عملـی اسـلامی می‌دانـد و تجلـی آن را در اجـزاء و عملکردهـای ابنیـه بیـان می‌کنـد (شـهیدی، ۱۳۸۸). ایـن خدامحـوری و تذکـر بـه یاد او در جـزء و کل معمـاری و شهرسـازی اسـلامی نمـود عینـی دارد چنـان کـه محمـد نقـی‌زاده معمـاری قدسـی را در مجتمع‌هـای اسـلامی، تجلـی‌گاه کالبـدی تعالیـم اسـلامی می‌دانـد و تدویـن مبانـی نظـری آن را در پرتـو ارزش‌هـای معنـوی بیـان می‌کنـد (نقـی‌زاده، ۱۳۷۸). حسـن بلخـاری نیـز مفهـوم شـهر و شهرسـازی اسـلامی را پیونـد فـرم و معنـای موجـود در باورهـای مذهبـی و آئینـی می‌دانـد. (بلخـاری، ۱۳۹۰) وی نیـز معمـاری مقـدس را متذکـر و متجلـی از ابعـاد کیهانـی و اشـکال هندسـی برمیشـمارد. (بلخـاری، ۱۳۸۴) و یـا محمـد علی‌آبـادی نیـز مبانـی معمـاری و شهرسـازی اسـلامی را متجلـی از عقل‌مـداری و علـم حقیقـت متاثـر از تعالیـم اسـلامی می‌دانـد. (علی‌آبـادی، ۱۳۹۱) عـلاوه بـر معنـای کلـی یـادآوری و تذکـر در کلیـت معمـاری و شهرسـازی اسـلامی، در اجـزای آن نیـز شـاهد ایـن موضـوع هسـتیم. چنـان کـه کتیبه‌هـای نگارگـری اسـلامی را در راسـتای تجلـی یـاد خـدا در ابنیـه معمـاری اسـلامی می‌داننـد. (محمـدی خوشـبین، ۱۳۹۲) و یـا جـواد شـکاری نیـز مسـاجد را دارای نقـش کلیـدی در زنـده نگهداشـتن مفاهیـم دینـی و دعـوت مـردم بـه سـوی پـروردگار و متجلـی و یـادآور اعتقـادات خالصانـه بانیـان آن می‌دانـد (شـکاری، ۱۳۸۱). شـایان ذکـر اسـت کـه مباحـث مرتبـط بـا نمـاد و نشانه‌شناسـی نیـز خـود می‌توانـد بـه عنـوان تجلـی‌ای از یـادآوری و تذکـر معانـی و مفاهیـم باشـد کـه بـه طـور مختصـر می‌تـوان بـه پژوهش‌هـای ذیـل اشـاره نمـود. نیـر طهـوری در مقالـه «نمـاد و نشـانه در تفسـیر معمـاری اسـلامی» انتقـال پیام‌هـا را در فرهنـگ اسـلامی مـورد بررسـی قـرار می‌دهـد. (طهـوری، ۱۳۸۶) و یـا در ایـن رابطـه بـه اختصـار می‌تـوان بـه مقـالات «نمادگرایـی در تـاج محـل» و کاربـرد نمادپـردازی عـددی در آن (سـلطان‌زاده، ۱۳۹۰) و تاثیـر القـای معنـای اجتماعـی، فرهنگـی و کالبـدی از طریـق بازنمایـی نظـام نشـانه‌ای در شـهر (ماجـدی، ۱۳۸۹) بررسـی کاربـرد نمـاد و نشـانه در معمـاری صفـوی (بمانیـان، ۱۳۹۲) و نیـز نمـاد و نشـانه‌پردازی در بـاغ ایرانـی بـه عنـوان تمثیلـی از بهشـت (طوسـی، ۱۳۹۰) و بیـان بـاور و اعتقـادات سـازندگان از طریـق نمـاد و نشـانه در بـاغ ایرانـی (حقیقت‌بیـن، ۱۳۹۳) و یـا سـایر مـواردی کـه در حوصلـه ایـن نوشـتار نیسـت اشـاره نمـود. ولیکـن پژوهـش در جایـگاه کاربـردی سـاختن و اسـتفاده عملـی در حـوزه ایـن موضـوع و شناسـایی تاثیـر آن بـر شـهروندان در طراحی‌هـای معاصـر شـهری، دچـار خلاهـای تحقیقاتـی می‌باشـیم و در نوشـتار حاضـر در پـی رسـیدن بـه ایـن موضـوع می‌باشـیم.

٤- بررسـی تجلـی ذکـر در متـون اسـلامی و سـایر اندیشـمندان

کاربـرد ذکـر و اهمیـت تذکـر در کلام الهـی و همچنیـن روایـات معصومیـن بـه کـرات مشـاهده می‌گـردد. بـه عنـوان نمونـه در حدیثـی از امـام صـادق (ع) آمـده اسـت: «أوحَـی اللّه عَزَّوَجَـلَّ إلـی موسـی علیـه السـلام یـا موسـی، لاتَنسَـنی عَلـی کُلِّ حـالٍ وَلا تَفـرَح بِکَثـرَةِ المـالِ، فَـإنَّ نِسـیانی یُقسِـی القُلـوبَ، وَمَـعَ کَثـرَةِ المـالِ کَثـرَةُ الذُّنـوبِ: خـدای عزوجـل بـه موسـی وحی کـرد: ای موسـی در هیـچ حالـی مـرا فرامـوش نکـن و بـه ثـروت زیـاد شـاد نشـو، زیـرا از یـاد بـردن مـن دل‌هـا را سـخت می‌کنـد و همـراه ثـروت زیـاد، گناهـان زیـاد اسـت.» (کلینـی الـرازی، ۱۳۵۹، ص ۴۵) و یـا امـام باقـر (ع) می‌فرماینـد: «کَأنَّ المُؤمِنیـنَ هُـمُ الفُقَهـاءُ أهـلُ فِکـرَةٍ وَعِبـرَةٍ، لَـم یُصَمَّهُـم عَـن ذِکـرِ اللّه مـا سَـمعوا بِآذانِهِـم وَلَـم یُعمِهِـم عَـن ذِکـرِ اللّه مـا رَأو امِـنَ الزَّینَـةِ: گویـا مؤمنـان همـان فقیهـان (فرزانـگان دیـن فهـم) و اهـل اندیشـیدن و پنـد گرفتـن هسـتند. شـنیده‌های دنیـوی، گـوش آنهـا را از (شـنیدن) یـاد خـدا کـر نمی‌کنـد؛ و زرق و بـرق دنیـا چشـم آنـان را از یـاد خـدا کـور نمی‌گردانـد» (مجلسـی، ۱۳۸۵، ص۳۶).

همچنیـن در سـایر روایـات و احادیـث نیـز بـر جایـگاه والای تـداوم ذکـر و یـاد خـدا تاکیـد گردیـده اسـت. بـا توجـه بـه اهمیـت ذکـر الهـی و نقـش سـازنده آن در پیشـرفت معنـوی انسـان‌های مؤمـن، خداونـد مؤمنـان را از توجـه بـه امـوری کـه انسـان را از یـاد خـدا بـاز مـی‌دارد بـر حـذر مـی‌دارد: «یَـا أیُّهَـا الَّذِیـنَ آمَنُـوا لَا

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلاَ أَوْلاَدُكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال و اولادتان شما را از یاد خدا باز ندارد و هر کس چنین کند از زیان‌کاران است.» (منافقون: ۹) و یا در جای دیگر آمده است: «أَلاَ بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ: همانا با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد.» (رعد: ۲۸) بدین منظور است که انسان امروزی، در زندگی پرهیاهو و پر مشغله روزمره می‌بایست یاد خدا را به عنوان رهیافتی به سوی آرامش مد نظر قرار دهد. افزون بر تعالیم عالیه اسلام [۱] در آرای سایر اندیشمندان نیز موضوع ذکر و یادآوری عنوان گردیده است. به عنوان نمونه از افلوطین [۲] منقول است: «یادآوری برای آنهایی است که از یاد برده‌اند.» (نقی‌زاده، ۱۳۹۱، ص۱۵) و یا از کنفوسیوس [۳] نقل شده است که: «من خلق نمی‌کنم فقط از گذشته پرده بر می‌دارم.» (همان، ۱۵) در ادامه ویژگی‌ها و صفات ذکر و عناصر متذکر مورد جمع‌بندی قرار خواهند گرفت. (جدول ۱):

جدول ۱. جمع‌بندی ویژگی‌ها و صفات ذکر

صفات و ویژگی‌های ذکر در بررسی تحلیلی متون
لزوم توجه دائمی به یاد خدا و مضرات دوری از یاد الهی
اهمیت عبرت‌آموزی در جهت ذکر
مداومت و تداوم ذکر
دنیا مانع یاد خدا نگردد
آرامش واقعی در یاد خدا
توجه به هویت و گذشته در راستای ایجاد ذکر

۵- اصل ذکر و معیارهای تحقق آن

«ذکر حاصل کردن صورتی است که بعد از ادراک در ذهن حفظ شده است.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۵، ص ۳۲۸) و از مفاهیمی‌که در اسلام مورد توجه و تاکید قرار گرفته ذکر می‌باشد؛ تا جایی که قرآن نیز ذکر نامیده شده است. (یس: ۶۹) و (قمر: ۱۷،۲۲،۳۲) در آیات بسیاری نیز به اهمیت تذکر در اسلام تاکید شده است از جمله: (اعلی: ۹)، (ذاریات: ۵۵)، (رعد: ۲۸)، (نجم: ۲۹) و (انبیا: ۵۰). به جهت کشش و جاذبه نفس انسان لزومی‌به یادآوری مقولات مادی وجود ندارد و در صورت تبلیغ و تذکر مادیات مصرف‌گرایی و مدپرستی فشار عصبی و... در شهر رواج می‌یابد؛ در حالی که بعد معنوی دائما نیازمند یادآوری و تذکر و هدایت می‌باشد. شهر و عناصر شهری همواره باید متذکر این واقعیت باشند که زندگی واقعی سرای آخرت است و دنیای محل گذر و کسب کمالات و هدف معنوی حیات انسان سازندگی روح و جسم آدمی می‌باشد. بنابراین یکی از نقش‌ها و وظایف عناصر شهری یادآوری و تذکردهندگی می‌باشد؛ بهگونه‌ای که هر عنصر از عناصر شهری ناظر را به اصول و ارزش‌های والای اسلامی و فرهنگی یادآوری و تذکر نماید و انسان هیچ گاه از یاد خدا غافل نباشد. به عنوان نمونه از مصادیق ایجاد فضای شهری متذکر می‌توان به مکتب اصفهان نیز اشاره نمود. در این مکتب توسعه شهر مطابق با جهان‌بینی شیعی با تکیه بر مفاهیم عرفانی است و شهر را به صورت تصویری از بهشت جاویدان و به واقع بهشت روی زمین و جایگاهی در خور انسان به عنوان جانشین خداوند بر روی زمین نمایان می‌سازد. (حبیبی، ۱۳۸۶، ص ۵) البته شایان ذکر است که در بررسی تحلیلی این نوشتار علاوه بر مفاهیم معنوی به مفاهیم دنیوی واجد ارزشی که پرداختن و تذکردهنگی به آنها دارای ارزش است نظیر زمان نیز پرداخته شده است. از جمله سایر مواردی که دارای نقش یادآوری و تذکر دهندگی در فضاهای و عناصر شهری می‌باشند، عبارتند از:

۵-۱ عناصر طبیعی

در تعالیم قرآنی از طبیعت و عناصر طبیعی به عنوان آیات و نشانه‌های قدرت و علم الهی یاد شده است البته با حداقل دخالت انسان که حالت بکر بودن حفظ شود و همه این‌ها لزوم ارتباط نزدیک و مداوم بین انسان و طبیعت را ضروری می‌نماید تا امکان بهره‌گیری از این آیات الهی و تفکر در آن‌ها فراهم آید. طبیعت منحصر به گیاه و آن هم از نوع تزئینی و بی ثمرش نمی‌باشد بلکه آب، نور، هوا و موجودات زنده همه عضوی از طبیعت هستند که در رشد آگاهی انسان نقش دارند.

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۵-۱-۱ نـور: «نـور طبیعـی یکـی از عناصـر مهـم معنابخشـی بـه فضـا اسـت.» (ضیاءبخـش، ۱۳۸۹، ص۶۰) بـه عبارتـی نـور دگرگون‌کننـده معنـا و مفهـوم فضـا اسـت. (دیبـاج، ۱۳۸۴، صـص۵۰-۴۸) از ایـن رو کاربـرد نـور، چـه طبیعـی و چـه مصنوعـی، از مهمتریـن عوامـل کیفـی و نمادیـن در معمـاری و شهرسـازی اسـت. (چهاردولـی، ۱۳۸۹) در آموزه‌هـای قرآنـی نیـز نـور دارای معانـی نمادیـن بسـیار اسـت، از جملـه: «خداونـد نـور وجـود بخـش آسـمان‌ها و زمیـن اسـت.» (نـور: ۳۵) «پـس بـه خـدا ایمـان آوریـد بـه رسـول او و نـوری کـه در آیـات قـرآن فرسـتاده‌ایم، بگرویـد و خـدا بـه هرچـه کنیـد، آگاه اسـت.» (تغابـن: ۸) نـور عـلاوه بـر جنبـه نمادینـی کـه دارد در طبیعـت و عناصـر شـهری ناظـر را بـه ارزش‌هـای والا مسـتتر در آن‌هـا رهنمـون و هدایـت می‌کنـد. بـر ایـن اسـاس نـور نیـز می‌توانـد یـادآور و متذکـر معانـی الهـی در زندگـی بشـر باشـد. نـور در بـاور مـردم ایـران همـواره از جایـگاه ویـژه‌ای برخـوردار بـوده اسـت و تاکیـد بـر تقـدس و اهمیـت اسـتفاده از نـور روز را بایـد در باورهـا و ادیـان ایـران باسـتان جسـتوجو کـرد. (مهدوی‌نـژاد، ۱۳۹۱، ص۱۲-۱) در آثـار معمـاری ایرانـی نیـز ایـن معناگرایـی مشـهود اسـت؛ چنـان کـه بـه عقیده هانـری کربـن، (۴) هنـر صفـوی هنـری دینـی اسـت و از مشـخصات هنـر دینـی رمزشـناختی اسـت و آن اسـت کـه هنـر دینـی را معنـا می‌بخشـد. بـه عنـوان نمونـه تعبیـه نـور در پنجره‌هـای مشـبک در مسـجد شـیخ لطـف‌الله، فضـا را رویایـی و معنـوی می‌سـازد. (مجلسـی، ۱۳۸۷، ص۲۰) بـه عبـارت دیگـر می‌تـوان افـزود کـه «هنـر اسـلامی عنصـر نـور را اساسـا بـه عنـوان تمثیلـی از جلـوه وجـود مطلـق بـه کار می‌گیـرد.» (خوش‌نظـر، ۱۳۸۸، ص۷۲) در واقـع ترکیـب انتزاعـی نـور و جنبـه نمادیـن آن جزئـی جدایی‌ناپذیـر از معمـاری و کالبـد مسـجد اسـت. (رضـوی، ۱۳۷۹، ص۳۳۳-۳۲۱). میـزان نـور نیـز در فضاهـا و عناصـر شـهری باعـث ایجـاد جذابیـت بصـری میگـردد. در شـهرهای قدیمـی ایـران نیـز از عناصـر مختلفـی همچـون نورگیرهـای سـقفی و سـاباط‌ها بـا ایجـاد نـور و سـایه و یـا سـایر نمونـه هـای کاربـرد نـور در معمـاری سـنتی ایـران نیـز نظیـر روشـندان، روزن، گلجـام، پالکانـه، پاچنـگ و ... می‌تـوان یـاد کـرد (گرگانـی، ۱۳۷۶، صـص ۵۵-۴۹) کـه فضایـی مطلـوب را بـرای ناظریـن فراهـم می‌آورنـد.

۵-۱-۲ آب: فهـم انسـان از پدیده‌هـای محیـط همچـون آب، در آغـاز واکنشـی بـرای تامیـن نیازهـای حیاتـی او بـود. (منصـوری، ۱۳۸۸، ص۲) از ایـن رو آب در ادوار گوناگـون بـه عنـوان یکـی از معیارهـای آبادانـی و حیـات برشـمرده اسـت. (مفیـدی شـمیرانی، ۱۳۹۲، صـص۷۰-۵۹) آب یکـی از عناصـر چهارگانـه اسـت و بـه تعبیـر برخـی، کمبـود منابـع طبیعـی آب در ایـران باعـث احتـرام و مقـام ویـژه آب نـزد ایرانیـان باسـتان شـده اسـت. (افضـل طوسـی، ۱۳۹۲، صـص۶۰-۴۹)

عـلاوه بـر آن آب دارای معانـی نمادیـن بسـیاری اسـت. آفرینـش کیهـان از آب، طهـارت بـا آب، چشـمه‌های مقـدس و مفاهیـم بسـیار دیگـر از شـکل‌گیری معنـای آب نـزد تمدن‌هـای گوناگـون حکایـت می‌کنـد. (منصـوری، ۱۳۸۸، صـص۳-۲) تعالیـم اسـلامی نیـز آب را بـه عنـوان نمـادی از زندگـی، بهشـت، پاکـی و نشـانه زیبایـی و آبادانـی و حیـات می‌دانـد. (امیـن‌زاده، ۱۳۸۲، ص۶۸) و تجلـی ایـن بـاور را در آثـار معمـاری و شهرسـازی ایرانیـان نظیـر باغ‌هـا، فضاهـای عمومـی، آب انبـار، سـقاخانه‌ها و ... می‌تـوان مشـاهده نمـود. (معماریـان، ۱۳۸۸، ص۱۴۱-۱۲۵) البتـه نـوع برخـورد انسـان با اشـیاء مقـدس نیـز قابـل توجـه اسـت. او بـه هیـچ وجـه بـه آنان صرفـا از دیـد مـادی نمی‌نگـرد بلکـه بـه آن بـا دیـده احتـرام برخـورد می‌کنـد. (خسـروی، ۱۳۷۸، ص۱۱۳) از ایـن رو مکان‌هـای مقـدس کـه در سـرزمین ایـران وجـود دارنـد؛ زمانـی در کنـار کـوه، چشـمه یـا درخـت مقـدس شـکل گرفته‌انـد کـه یـادگاری از باورهـای کهـن ایرانیـان مبنـی بـر طبیعت‌گرایـی بـوده و ریشـه در اعتقـاد بـه ایـزدان مهـر و آناهیتـا دارد. (جـوادی، ۱۳۹۲، صـص۲۳-۱۳) چنـان کـه گویـی در آثـار باسـتانی دیگـری نظیـر معبـد آناهیتـا نیـز از مفهـوم آب در تداعـی معانـی اسـتفاده می‌شـود و تمـام بنـا بـا ایـن همـه دقـت و ظرافـت بـرای عرضـه و نمایـش عنصـر مقـدس آب اسـت. (آل‌هاشـمی، ۱۳۸۸، ص۶۰)

در بررسـی فرهنـگ ایرانـی آب معانـی‌ای را بـه ذهـن متبـادر می‌سـازد. «آب در فرهنـگ سـنتی بـه عنـوان منشـاء همـه مخلوقـات یـاد شـده و در متـون ایـران باسـتان آب نمـاد و سـمبل آگاهـی و دانـش اسـت.» (طوفـان، ۱۳۸۵، ص۷۴) در فرهنـگ ایرانـی می‌تـوان جنبـه نمادیـن آب را در مکان‌یابـی شـهرها و برگـزاری

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

مراسماتی چون تمدن ایلام اشاره نمود. (علم‌الهدی، ۱۳۸۲، ص۸۴) در سایر نقوش تمدن ایلام نیز جنبه نمادین آب مشهود است (ابراهیمی پورفرسنگی، ۱۳۹۱، صص۹۴-۸۵). با در نظر داشتن امکان القای معانی نمادین توسط آب و جایگاه آن در هدایت انسان به سمت ارزش‌های والا، این ارزش‌ها و معانی باعث میگردد تا از آب به عنوان عامل تذکردهی و نمادی از پاکی یاد گردد. بنابراین در عناصر شهری لزوم تماس با آب، این عنصر نمادین، از کوچک‌ترین عنصر تا کل شهر برقرار میگردد.

۵-۱-۳ رنگ‌ها: برخی از رنگ‌ها در فضاها و عناصر شهری و معماری دارای معانی نمادین بسیار می‌باشند و ناظرین را به سوی معانی و مفاهیم والا هدایت و رهنمون می‌سازند. به عنوان نمونه برای این مفهوم می‌توان از رنگ در معماری یاد کرد. معماری آئینه تمام‌نما، معرف سلائق و امکانات و دانسته‌های خالقان خود است. گاه این مفهوم را می‌توان در انتخاب معناگرایانه رنگ در کنار سایر عوامل مرتبط در ابنیه سنتی عنوان نمود. (معماریان، ۱۳۹۳، ص۵۹-۴۶) در متون ادبی نیز می‌توان گفت رنگ‌ها «بر مفاهیم ذهنی و نمادها دلالت می‌کنند.» (پناهی، ۱۳۸۵، ص۸۲-۴۹) در واقع «رنگ‌های برگرفته شده از سوی هر ملت در حقیقت واژگان تصویری‌اند که به اعتقادات و آداب و رسوم آن ملت اشاره دارد.» (ذبیح‌نیا عمران، ۱۳۹۲، ص۱۵۵) البته بیان معانی و مفاهیم و «پذیرش یک رنگ معین به عنوان سمبل در اقوام گوناگون تحت تاثیر عوامل متعددی است مانند: آب و هوا، آداب و رسوم، باورهای کهن و ...» (روشن، ۱۳۸۵، ص۶۷)

۵-۱-٤ باد: باد علاوه بر نقش تذکردهی (بشارت‌دهنده رحمت الهی، آیه الهی بودن و نزول عذاب الهی)، نقش بسیار موثری در ساخت و توسعه فضاها و عناصر شهری ایفا می‌نماید. باد به لحاظ فرمی مستقل از مکان است ولی تاثیر بسیاری بر مکان‌یابی و جهت‌گیری ابنیه و عناصر معماری دارد. (نقی‌زاده، ۱۳۷۸، ص۸۴-۷۳) نحوه استقرار و جهت‌گیری ابنیه و تنظیم ارتفاع ساختمان، به‌گونه‌ای که مانع حرکت باد در عناصر و فضای شهری نگردد، باید مورد توجه جدی قرار گیرد.

در گذشته ما شاهد استفاده از بادگیرها در شهرهای کویری ایران بودیم که شاید به جرات بتوان گفت یکی از بهترین نمونه‌های استفاده از عناصر طبیعی در خانه‌ها و فضاهای شهری بوده و شاخص مهمی در تعدیل هوای مناطق گرم بوده است. (ابویی، ۱۳۹۱، ص۲۸-۱۵)

۵-۱-۵ خاک: خاک نیز به عنوان ماده اولیه خلقت معرفی شده و یادآور انسان به ماهیت اصلی خویش است. این موضوع باعث «سازگاری معماری خاک با سرشت آدمی شده است.» (احمدی دیسفانی، ۱۳۸۵) به طور کلی کاربرد مواد و ساختمایه‌های طبیعی و هم‌سو با سرشت انسانی، مفاهیم و معانی خاصی را بر ناظرین القا می‌نمایند. به عنوان نمونه می‌توان از کاربرد خشت خام در عناصر شهری معماری کویری ایران اشاره نمود. بدین جهت خاک در معماری کویر ساختاری رمزآلود، نمادین و معنایی را در آثار معماری ایفا می‌نماید. (حیدری متین، ۱۳۹۲) به عبارت دیگر «در تمدن معناگرای ایرانی مانند دیگر عناصر، خاک ویژگی‌های نمادینی را بر عهده دارد. به ویژه آن که به جهت اقلیم ایران کاربرد بسیاری در معماری و نوآوری های ایرانی مانند قوس، گنبد و ایوان داشته است. به عنوان مثال خاک در کاشی‌کاری‌ها در تلفیق با رنگ و نقش تصویرگر جهان خیال هنرمند و عامل واسطه‌ای از جهان مادی به جهان معنا می‌گردد.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۷، ص۸۳)

۵-۱-٦ سایر عناصر طبیعی: اعم از کوه‌ها، دشتها، جنگل‌ها، دریاچه‌ها، رودها و.. علاوه بر زیبایی عامل یادآوری و تذکر نیز می‌باشند و استفاده از این عناصر در فضاها و در کنار عناصر شهری باعث میگردند مناظر بدیعی را پیش روی ناظرین و ساکنان شهرها قرار دهند.

۵-۲ عناصر انسان ساخت و آثار هنری

توجه به ارجحیت و تسلط معنویت (عناصر معنوی و روحانی) بر مادیت (عناصر با عملکرد صرف مادی) در شهرها مهم‌ترین جنبه نمود این اصل می‌باشد. استقرار هماهنگ فضاها و عناصر مختلف در شهر میتواند ضمن تذکر از غفلت انسان و غوطه‌ور شدن

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

انسان‌ها در فعالیت‌ها و امور مادی و بی توجهی به بعد معنوی و تمرکز بر دنیا و رشد مصرف‌گرایی و مدگرایی پیشگیری نماید. علاوه بر آن برخی از عناصر و فضاهای شهری و معماری نیز نقش تذکردهی و یادآوری را ایفا می‌نمایند که انسان‌ها را به سمت اصول و ارزش‌های والارهنمون می‌سازند.

۵-۲-۱ نشانه‌ها: بهره‌گیری از نمادها و نشانه‌های آشنا برای شهروندان جهت یادآوری و القا ارزش‌های معنوی از اصلی‌ترین روش‌های تذکردهی می‌باشد؛ کاربرد نشانه‌ها جهت انتقال معانی و مفاهیم، از اصلی‌ترین صفات آثار ساخت بشر می‌باشد.

۵-۲-۱-۱ نماد و فرم: هنر از هر نوع مرتبه و درجه‌ای که باشد از مهم‌ترین قلمروهای بهره‌گیری از نماد و نشانه است. (بمانیان، ۱۳۹۲، صص۲۱-۱۳) لکن «نمادها بر معنایی جز معنای ظاهری دلالت دارند.» (کفشچیان مقدم، ۱۳۹۰، صص۶۶) از سویی دیگر نیز هر اثر هنری شکل و صورتی از بیان است که حامل محتوا، مقصود یا موضوع و سوژه‌ای است که امکان برداشت و تفسیرهایی را برای انتخاب فراهم می‌کند. (نوروزی‌طلب، ۱۳۸۷، صص۸۸-۶۹) از این رو است که «مخاطب اثر نقش اساسی در تفسیر اثر هنری دارد.» (نوروزی‌طلب، ۱۳۸۴، ص۷۲) به عبارت دیگر «آن‌چه از نهاد نمادها قابل درک است؛ نشانی از جهان‌بینی و نگرش جامعه است.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۷، ص۸۱) پس می‌بایست معانی نام آشنا برای مخاطب به کار رود.

از این رو کاربرد نمادهایی از مفاهیم و موضوعات آشنا برای شهروندان امری ضروری به نظر می‌رسد. نمونه‌ای از این موضوع، کاربرد هندسه و احجام در عناصر معماری و شهر می‌باشد. این موضوع در مساجد مشهود است. «مساجد اسلامی، جلوه‌ای از زیبایی‌های الهی و نمونه بارزی از تلفیق فرم‌های نمادین با باورهای عمیق اعتقادی است.» (ایمان‌طلب، ۱۳۹۱، ص۷۹) به عنوان مثال کاربرد قوس و تاق در معماری و یا شکل و حجم دایره در گنبدهای مساجد، (به عنوان نمادی از آسمان) قابل بیان می‌باشند.

۵-۲-۱-۲ کاربرد اعداد مقدس: نوع دیگر بکارگیری نشانه‌ها و نمادها در راستای تذکردهی استفاده از اعداد مقدس می‌باشد. «به طور کلی در باور عامه مردم، اعداد به دو دسته خوش یمن (مقدس) و بدیمن (نحس) تقسیم می‌شوند.» (حسن‌زاده، ۱۳۸۶، ص۱۶۶) بدین سبب «اعداد در حوزه باورها و اعتقادات علاوه بر ارزش کمی، ارزش کیفی نیز دارند.» (وجدانی، ۱۳۸۱، ص۱۲۰) و بدین‌وسیله هنرمندان به جای بیان مستقیم مفاهیم اصلی از اعجاز اعداد کمک می‌گیرند. (هاشمی، ۱۳۹۳) «و بواسطه اعداد، پرده از بسیاری از رمزهای جاودانه برداشته می‌شود.» (زمردی، ۱۳۷۹، ص۲۷۲) این گونه است که تاثیر نمادها، شکل‌ها، ارزش‌ها و اعتقادات و باورهای یک جامعه در اعداد مقدس نهفته شده است و خود باعث ارتقای کیفی عناصر معماری و شهرسازی ایرانی می‌گردد. (جعفری فشارکی، ۱۳۹۳) چنان‌که در بسیاری از سنت‌ها بویژه بابلی و هندی، عدد اصلی است که سراسر جهان عینی از آن ناشی می‌شود. (بهزادی، ۱۳۷۹، ص۲۸-۲۶) و در ایران نیز می‌توان کاربرد این اعداد خاص را در بناها و مساجد (سجادزاده، ۱۳۹۲) نام برد. معماران ایرانی در بنای ساخت خود به نوعی اعتقاد خویش را نیز بیان می‌نموده است. به عنوان نمونه برای این ویژگی می‌توان به کاربرد اعداد مقدس در مدرسه خان شیراز اشاره نمود. در این بنا «تعداد حجره‌ها ۹۲ عدد است که به حروف ابجد، نام مبارک حضرت محمد (ص) است. پنج مدرس، یک مسجد و دوازده راهرو داشته است. تعداد اتاق‌های آن مجموعا ۱۱۴ عدد است که برابر با تعداد سوره‌های قرآن کریم است.» (پیرنیا، ۱۳۸۶، ص۹۴) بکارگیری این اصل نیز در ساخت عناصر و المان‌های شهری، می‌تواند عاملی بر کاربرد ذکر در المان‌های زیباسازی شهری باشد.

۵-۲-۱-۳ رنگ آثار انسان ساخت: به طور کلی رنگ‌ها و ویژگی‌های آنان می‌توانند به عنوان معنا و نمادی از مفاهیم مورد نظر سازندگان عناصر شهری ایفای نقش بنمایند. «مباحث مرتبط با رنگ، چه از نظر معنا و معانی نمادین آن و چه از نظر تاثیرگذاری بر انسان (مباحث روان شناسی)» (نقی‌زاده، ۱۳۸۹ ب، ص۲۲۱) در جوامع مختلف نقش

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

مهمی‌را بر عهده دارند؛ به عنوان نمونه می‌توان به کاربرد کاشی‌هایی به رنگ آبی و فیروزه ای در معماری و گنبدهای عناصر مذهبی شهرهای ایرانی اشاره کرد.

۵-۲-۱-٤ نور در آثار انسان ساخت: علاوه بر نورپردازی طبیعی، نور در عناصر انسان ساخت نیز دارای معانی نمادین است چنان که «در بسیاری از فرهنگ‌ها نماد تعالی، اوج گرفتن، کمال و ... می باشد. از این رو در آثار هنری نقاشان تاریخ، هاله نور در اطراف سر شمایل قدیسان نمادی از تعالی، رسیدن به کمال و اندیشه خاص آنان است.» (نایبی، ۱۳۸۶، ص۶۶) و یا در هنر مانوی، نمادشناسی آن بر پایه تجسم نور و دنیای روشنایی است. (جلالی کمالی، ۱۳۸۶) به طور کلی کاربرد نور مصنوعی علاوه بر نقش مکمل برای نور طبیعی در عناصر شهری، به عنوان جزئی لاینفک و اساسی به لحاظ عملکردی در شب ضروری می‌باشد. طیف نورپردازی عناصر شهری در شب و همچنین نوع، میزان و شدت آن، می‌تواند معانی متنوعی را بر بیننده القا نماید.

۵-۲-۲ آثار هنری: «اثر هنری، شیءای است که پدیدآورنده‌ای آن را خلق کرده است و یک اثر هنری جایگاه تلاقی هنرمند و ارواح انسان‌ها است.» (احمدیان باغبادرانی، ۱۳۹۳، ص۶۰) او (هنرمند) می‌کوشد؛ این ارتباط را غنیمت شمرده و معانی برتر و متعالی را به مخاطب منتقل کند. (نقره‌کار، ۱۳۹۰، ص۱۰۲-۹۱) در واقع در هنر ایرانی اسلامی نیز هر نقش در ورای ارزش صوری خود، معنای نمادینی دارد. (صحافی اصل، ۱۳۹۰، ص۷۹-۶۳)

از مهم ترین آثار هنری، استفاده از کلام الهی در ترکیب با سایر هنرها در مکان‌های مختلف شهر و عناصر شهری می‌باشد؛ این مصادیق از قدیم در کتیبه‌ها، خطاطی‌ها، کاشی‌کاری‌ها و گچبری‌های شهرهای سنتی اسلامی وجود داشته و مداوماً ناظر را به اصول و ارزش‌های بنیادین اسلام متذکر می‌کرده است. یکی از مکان‌های مناسب با مضمون آیه به کار برده شده استفاده از آیت‌الکرسی در بناهای مرتفع می‌باشد. از این رو است که می‌توان گفت هنر و معماری اسلامی آموزه‌های اصیل معنوی و رازآلود حکمت اسلامی را بیان می‌کند. (فغفوری، ۱۳۹۳، ص۱۵-۷) و مفاهیم دینی و آئینی را بازگو می‌نماید. این نمادها و نشانه‌ها که معانی معنوی و روحانی را در خویش مستتر دارند، برخلاف وضعیت حاضر شهرهای معاصر، انسان را به سوی مادیات سوق نمیدهند، مصرف را ترویج و ترغیب نمی‌کنند، به فردگرایی و منیت دامن نمیزنند و به عبارت دیگر مبلغ و تابع مدگرایی نیستند.

بهرهگیری از آیات قرآنی در ترکیب با سایر هنرها؛ بر ترویج مفاهیم قرآنی در بین مردم کمک می‌کند. چنانچه گفته‌اند: «وفور کتیبه‌های قرآنی بر دیوار مساجد و بناهای دیگر یادآور این واقعیت است که زندگی اسلامی در همه ابعاد خود با آیاتی از قرآن در آمیخته و بواسطه تلاوت آن و نیز به وسیله نماز و دعا و مناجات، تکیه گاه معنوی پیدا میکند. اگر بتوان تاثیر ناشی از تلاوت قرآن را ارتعاشی روحانی خواند وکلمه بهتری هم برای آن نمیتوان یافت چون تاثیر در مورد نظر ماهیتی معنوی و در عین حال شنیداری دارد، آن گاه باید گفت که همه هنرهای اسلامی بناگزیر باید محمل نقشی از این ارتعاش باشند.» (بوکهاردت، ۱۳۷۲، ص۲۵) «زیبایی‌شناسی هنر ایرانی و اسلامی بر اصل تزئین استوار است.» (جوادی، ۱۳۸۴، ص۵۷) البته باید توجه داشت که همه عناصر این تزئینات از قلمرو هنری (کاشی‌کاری، آجرکاری، گچبری و خطاطی) گرفته تا صور و هندسه و از همه بالاتر متون آن، پیوسته ناظر را به اصول و ارزش‌هایی متذکر میگردند و معانی و مفاهیم نمادینی را بر مخاطب القاء می‌نماید.

البته در بحث نقش نشانه‌ای آثار هنری می‌بایست گفت که «در هنر، دو گونه نشانه (به معنی عام) و نشانه‌شناسی وجود دارد: نشانه‌ها و نشانه‌شناسی تصویری و آشکار که یا به مثابه عناصر ترکیب‌گر اثر هنری ظهور می‌کنند و یا به تنهایی بار محتوای نشانه را برخود حمل می‌نماید و نشانه‌ها و نشانه‌شناسی معنوی که باید آن‌ها را فراسوی عناصر تصویری، که در ظاهر مفهومی غیر از خود دارند؛ بازشناخت.» (آیت‌اللهی، ۱۳۸۵، ص۹) چنین به نظر می‌رسد که هنرمندان نمادگرا و نمادساز در ادوار تاریخی، بر آن بوده‌اند که ضمن افزایش ارتباط انسان و محیط و عناصر زیباساز آن و نیز جوانب

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

عملکـردی، از نشـانه‌ها در جهـت تقویـت بـار معنایـی مـکان اسـتفاده نماینـد. از ایـن جهـت ظهـور اسـلام و بـه دنبـال آن تقویـت تعلیمـات اسـلام را می‌تـوان گامـی مهـم در ایـن نمادگرایـی و تذکرسـازی در راسـتای اهـداف اسـلامی برشـمرد. بـه عنـوان نمونـه دیگـر در هنـر اسـلامی، می‌تـوان از سـنگاب‌ها یـاد کـرد کـه چـون اعلامیـه و نقـش برجسـته در معابـر شـهر، یـادآور شـهدای کربـلا، سـنت وقـف، آزادگـی، ایثـار و محمـل هنـر دینـی اسـت. (افضـل طوسـی، ۱۳۹۲، ص۲۵-۳۶) بـه طـور خلاصـه می‌تـوان گفـت: شـهر اسـلامی مدینـه ذکـر اسـت، شـهر اسـلامی حامـل پیام‌هـای تذکـر دهنـده بـه سـاکنان اسـت، تذکرهایـی کـه انسـان را بـه اصـول و ارزش‌هایـی متوجـه می‌کنـد کـه فطرتـاً بـه آن‌هـا معتقـد و ملتـزم بـه رعایـت آن‌هـا اسـت. ویژگـی تذکردهـی مدینـه اسـلامی و عناصـر آن را در مقـولات مختلفـی میتـوان لحـاظ کـرد.

عـلاوه بـر تاثیـر عناصـر طبیعـی و مصنوعـی در ایجـاد فضـای متذکـر، ایـن عناصـر در نظام‌هـای عملکـردی، معنایـی و زیبایی‌شـناختی نیـز در اعصـار گوناگـون قابـل بررسـی می‌باشـند کـه بـه عنـوان نمونـه عناصـر زیباسـازی بسـتر مـورد مطالعـه نیـز در ایـن قالـب بررسـی خواهنـد شـد. (نمـودار ۲) مشـهود اسـت کـه تمامـی مولفه‌هـا اعـم از طبیعـی و انسان‌سـاخت در ایجـاد فضـای متذکـر نقـش دارنـد.

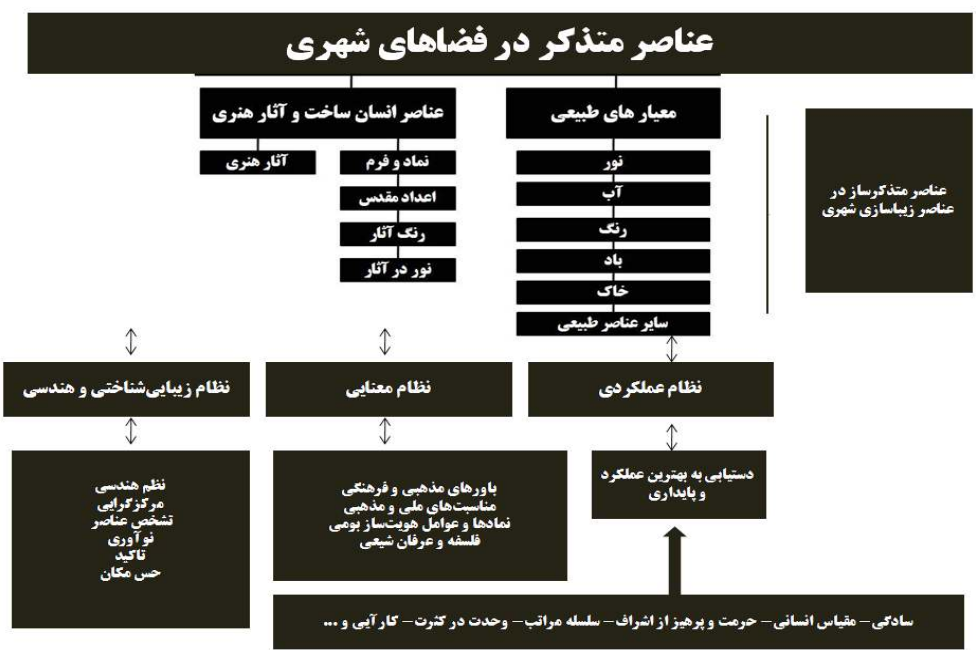
٦- بررسـی مصادیقـی از ذکـر در عناصـر شـهری

بـا توجـه بـه توضیحـات داده شـده و تحلیـل محتـوای متـون اسـلامی، ویژگـی‌ای کـه بـه عنـوان برتریـن و پسـت‌ترین حالـت بـرای انسـان شـناخته شـده انـد؛ عبارتنـد از حالـت متذکـر بـودن و غافـل بـودن. در واقـع بهتریـن فضـا و عنصـر شـهری، آن اسـت کـه انسـان را آگاه و متذکـر بنمایـد. (رجـوع شـود بـه اشـکال ۲ و۱) و بدتریـن آن‌هـا، غفلـت‌زا بـودن عناصـر و فضاهـای شـهری می‌باشـند. بـا اسـتناد بـه عالی‌تریـن فضـای شـهری (فضـای ذکـر)، فضایـی اسـت کـه حـس آگاهـی و بیـداری را در انسـان تقویـت بنمایـد.

٦-١ عناصـر معمـاری و شهرسـازی شـهر یـزد

نمونه‌هایـی از حاصـل اعتقـادات و اهمیـت ذکـر در سـیما و کالبـد شـهرهای ایرانـی قابـل مشـاهده اسـت. (شـکل ۱) کـه خـود دلالـت بـر نقـش آن در ایجـاد فضـای ذکـر دارد. بـه عنـوان نمونـه گنبـد و منـاره موجـود در بافـت تاریخـی شـهر یـزد، نمـودی از القـای حـس حضـور مسـجد و عناصـر مذهبـی آن در شـهر می‌باشـند. عـلاوه

نمودار ۲. مدل هویت متذکر در عناصر زیباسازی شهری

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

بـر ایـن مصالـح مـورد اسـتفاده و کالبـد شـهر نمونـه‌ای از یـادآوری تواضـع مـردم شـهر می‌باشـند. کاربـرد مصالـح و بادگیرهـا در سـیمای شـهری بیان‌گـر توجـه بـه اقلیـم نیـز هسـتند.

شکل ۱. جایگاه تذکردهی عناصر مذهبی در شهر یزد

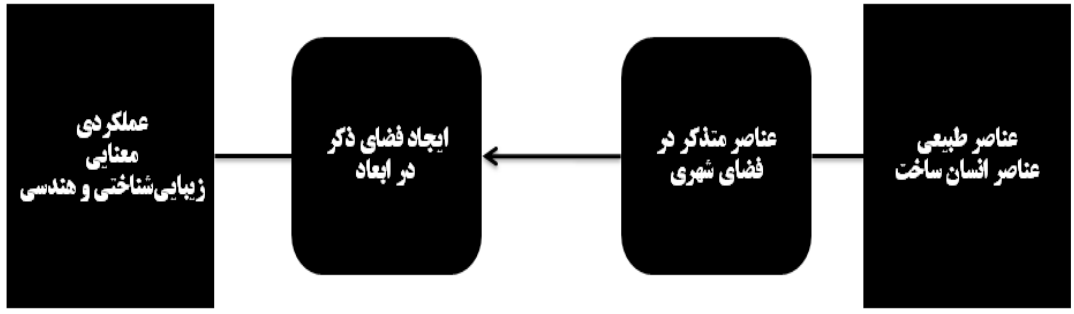
۶-۲ دروازه قرآن شیراز

«دروازه قـرآن بـه عنـوان یکـی از دروازه‌هـای شـهری شـیراز مطـرح بـوده اسـت ولـی ضمـن مطالعـات انجـام شـده، ایـن دروازه بـا ویژگی‌هـای خـاص، بـه عنـوان یـک دروازه سـمبلیک، در راسـتای اعتقـادات مذهبی مردم بـه وجـود آمـده کـه بـا توسـعه و گسـترش شـهر و از بین رفتـن حصـار شـهر در اواخـر دوره قاجـار، نقـش دروازه شـهری پیـدا نمـوده اسـت.» (شـریف، ۱۳۸۱، صـص ۱۰۲) ایـن دروازه در ابتـدا در زمـان عضدالدولـه دیلمـی سـاخته شـد و قرآنـی در آن جـای داده شـد تـا مسـافران بـا گـذر از زیـر آن متبـرک شـوند .دروازه قـرآن در دوره قاجاریـه بـه علـت وقـوع چندیـن زلزلـه دچـار صدمـات زیـادی شـد کـه محمـد زکـی خـان نـوری آن را تعمیـر نمـود. ایـن بنـا در گذشـته تـاق قـرآن نیـز نامیـده شـده اسـت. گوینـد مـردم روزهـای اول هـر مـاه مـردم از شـهر خـارج شـده و از زیـر ایـن تـاق عبـور می‌کرده‌انـد. در سـال ۱۳۱۵ ایـن بنـا بـه دسـتور رضاخـان، تخریـب شـد.

دروازه قـرآن در سـال ۱۳۲۸ شمسـی بـا همـت یکـی از بازرگانـان شـیراز بـه نـام حـاج حسـین ایـگار معـروف بـه اعتمـاد التجـار، بـا فاصلـه کمـی‌از دروازه کهـن سـاخته شـد. دروازه جدیـد در انـدازه بزرگ‌تـر، شـامل دهانـه قـوس تیـزه‌دار و دو ورودی کوچـک بـر روی جرزهـای دو طـرف و اتـاق مسـتطیل شـکلی بـر فـراز آن بـرای گذاشـتن قـرآن سـاخته شـد. در ایـن بنـا، آیاتـی از قـرآن را بـه خـط ثلـث و نسـخ دور تـا دور در دروازه قـرآن نگاشـته‌اند ؛ در پیشـانی شـمالی ایـن تـاق آیـه: «انّ هـذا القـران یهـدی للتـی هـی اقـوم» (اسـرا: ۹) و بـر پیشـانی جنوبـی و سـمت شـهر شـیراز آیـه: «قـل لئـن اجتمعـت الانـس و الجـنّ علی...» (اسـرا: ۸۸) و در گوشـه غربـی طـاق آیـه: «انّـا نحـن نزّلنـا الذّکـر» و ادامـه آیـه در گوشـه شـرقی: «و انّـا لـه لحافظـون» (حجر: ۹) نوشـته شده‌اسـت. (منبـع، URL1) ایـن دروازه خـود نمـودی از تجلـی ذکـر و بیـان گـر اعتقـادات مـردم شـهر در کنـار نقـش عملکـردی عناصـر شـهری می‌باشـد. (شـکل ۲)

شکل ۲. دروازه قرآن شیراز نمودی از اعتقاد مردم شهر به ذکر و یاد خدا

نمودار ۳. الگوی نظری تحقیق

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

چنـان کـه بیـان شـد واضـح اسـت کـه می‌تـوان عـلاوه بـر در نظـر داشـتن ماهیـت عناصـر متذکـر در زیباسـازی فضـای شـهری (بـه دو گونـه طبیعـی و انسـان سـاخت) می‌تـوان آن‌هـا را در سـه نظـام عملکـردی، معنایـی و زیبایـی شـناختی بررسـی نمـود. (نمـودار ۳)

۷- بررسی نمونه موردی (عناصر زیباسازی شهری قم)

همـان طـور کـه اشـاره شـد از ویژگی‌هـای شهرسـازی اسـلامی ذکـر می‌باشـد. فضـای ذکـر فضایـی اسـت کـه بـر مبنـای تذکـرات و آگاهـی انسـان بنـا گردیـده باشـد؛ از ایـن رو بـا توجـه بـه اهمیـت تبییـن ایـن صفـت در سـاخت عناصـر زیباسـازی شـهری، هـدف تحقیـق حاضـر تبییـن جایـگاه ایـن اصـل در طراحـی ایـن عناصـر می‌باشـد. از ایـن رو سـعی گردیـده اسـت؛ بـا بررسـی نمونه‌هایـی از ایـن موضـوع در شـهر قـم، (جـدول ۲) و تهیـه پرسشـنامه‌هایی در راسـتای سـنجش رسـیدن بـه اهـداف مـورد نظـر، نظـر شـهروندان را در مـورد نحـوه القـای شـاخصه‌های بدسـت آمـده و فهـم ایـن اصـل و سـایر نـکات آن شناسـایی نمـود.

جدول ۲. تحلیل و بررسی عناصر زیباسازی شهر قم

			
عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. استفاده از آثار هنری با ظاهر طبیعی در تعریف تابلوی ورودی و توجه به عملکرد و زیبایی و معنا. (ورودی بوستان)	عملکرد، زیبایی: عناصر انسان ساخت. عملکرد در عناصر زیباسازی شهری و تداعی مفهوم زمان. (تقویم)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در آثار هنری با استفاده از فرم‌ها و نمادها. (نماد علم عاشورا)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. نورپردازی شهری و استفاده از نمادها و عناصر طبیعی و کارآیی در عناصر زیباسازی. (پروانه)
			

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در آثار هنری با استفاده از نمادها و فرم‌ها. (محرم)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی و ترویج مفاهیم ایثار و شهادت در آثار هنری. (تصویر و وصیت شهدا)	عملکرد، زیبایی: عناصر انسان ساخت. عملکرد در عناصر زیباسازی شهری و تداعی مفهوم زمان. (ساعت شهری)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی مفاهیم دینی با استفاده از آثار هنری و ایجاد بستری برای انتقال مفاهیم دینی و مذهبی. (این بقیه الله)
			
معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی نمادها و عوامل هویت‌ساز بومی و نیز باورهای مذهبی در آثار هنری و ایجاد حس مکان در خور ایام خاص محرم و ایجاد نوآوری. (قالی منقش به تصویر عاشورا)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. تلفیق عملکرد (آب‌نما) و وجود عناصر طبیعی چون آب بعنوان نماد پاکی در کنار عناصر غیر طبیعی در راستای انتقال معنا و ایجاد زیبایی. (آبنما)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در آثار هنری و ایجاد حس مکان در خور ایام خاص محرم. (کاروان امام حسین (ع))	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. تداعی نمادها و عوامل هویت‌ساز بومی در آثار هنری و ایجاد نوآوری. (المان خانه‌های سنتی)
			
عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی مفاهیم دینی با استفاده از آثار هنری و ایجاد بستری برای انتقال مفاهیم دینی و مذهبی. (حدیث اهمیت قم به عنوان حرم اهل بیت)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در عناصر زیباسازی و ایجاد نوآوری و حس مکان. (حدیث اهمیت قم به عنوان حرم اهل بیت)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی معانی ملی و فرهنگی با نمایش مفاهیم ایثار، شهادت و پایداری در آثار هنری ضمن کاربرد نمادهاو فرم‌ها و ایجاد حس مکان.(نمادهای پایداری)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. کارآیی درعناصر زیباسازی شهری با نمادها و فرم‌های درخور اقلیم گرم و خشک. (سایه بان)

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

			
معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی مفاهیم ورزشی و ایجاد تشخص عناصر در ضمن استفاده از رنگ‌های شاد. (ورزش)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. توجه به مناسبت‌های ملی و استفاده از فرم‌ها و نمادها و ایجاد حس مکان و نوآوری. (هفت سین نوروزی)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و عناصر هویتی بومی؛ ایجاد حس مکان در آثار هنری. (درب ورودی تاریخی)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی نمادها و عوامل هویت‌ساز بومی با استفاده از نمادها و فرم‌ها (خلیج فارس)
			
عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. استفاده ترکیبی عملکرد (آب‌نما) و معنا (مشک آب و باورهای مذهبی) در ساخت آثار هنری.	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. ساخت عناصر شهری با استفاده از نمادها و فرم‌ها و ایجاد حس مکان و تاکید (میدان جهاد)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. انتقال معانی مذهبی در آثار هنری با استفاده از نظم هندسی و سادگی. (اسماء الهی)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی نمادها و عوامل هویت‌ساز بومی در آثار هنری و تاکید بر ماهیت اقلیم. (بادگیرهای کویری)
			

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. انتقال معانی مذهبی و فرهنگی با استفاده از آثار هنری. (حدیث انتظار فرج)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. انتقال مفاهیم فرهنگی با استفاده از آثار هنری و ایجاد حس مکان و مقیاس انسانی و پرهیز از اشراف بر سایر عناصر. (تمثال امام خمینی در جوار بیت امام (ره))	معنا: عناصر انسان ساخت. انتقال معانی ملی و فرهنگی و تاکید بر عناصر با استفاده از نمادها و فرم‌ها (میدان ارتش)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. ساخت عناصر شهری با استفاده از نمادها و فرم‌ها و رنگ؛ ایجاد حس مکان و تاکید (میدان سپاه)
			
عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. انتقال معانی مذهبی در آثار هنری با استفاده از نظم هندسی، سادگی و نظم هندسی.(المان القاب ائمه)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. ایجاد بستر نمایش مفاهیم مذهبی فرهنگی با استفاده از آثار هنری ضمن رعایت مقیاس انسانی و سادگی. (وصایایی شهدا)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. انتقال مفاهیم شهروندی با استفاده از فرم‌ها و نمادها و ایجاد نوآوری و تاکید. (ارتباط شهروندی با سامانه ۱۳۷)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. استفاده از نمادها و فرم‌ها و انتقال معانی فرهنگی با استفاده از ساخت آثار هنری. (کتاب و دیوان اشعار)

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

۸- تحلیل یافته‌های پژوهش

ساخت عناصر زیباسازی شهری در هر جامعه بدون زمینه‌سازی فرهنگی و توجه به خواست مردم به عنوان سازندگان و استفاده‌کنندگان اصلی از فضا و شهر مفهومی ناآشنا به نظر می‌رسد. از این رو به جهت تحلیل مفهومی محتوای موجود (مبانی نظری مطرح شده و بررسی مصادیق شهری ملهم از ذکر) در فضای شهری قم به تفصیل مورد بررسی میدانی قرار گرفته و سطح برداشت شهروندان و ادراک آنان و نیز سطح انتقال معانی و مفاهیم و میزان اثرگذاری آن در عناصر موجود زیباسازی شهری از طریق بررسی‌های آماری مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. از این رو پس از بررسی نمونه‌های موردی، تصاویر آن جهت ارزیابی و تطبیق با نظرات شهروندان به صورت پرسشنامه در بین افراد مورد نظر (زائرین و شهروندان قم) توزیع گردید؛ در شناسایی و انتخاب جامعه آماری سعی شده است که از دو گروه از شهروندان استفاده شود. گروه اول کسانی هستند؛ که به عنوان شهروند عام و فاقد تخصص در زمینه معماری و شهرسازی اسلامی‌اند. و گروه دوم دانشجویان و مهندسان در رشته معماری و شهرسازی می‌باشند. طی تکمیل پرسشنامه‌ها از پرسش‌هایی نظیر: تزئینات و عناصر شهری واجد چه ویژگی‌هایی باشند که آن‌ها را زیبا بنامیم؟ مدل‌های طراحی شده چه ویژگی خاصی دارد و شما را به یاد چه می‌اندازد؟ آیا نمادها و نشانه‌های این مدل برای شما قابل درک است؟ تا چه حد وجود این عناصر را مفید می‌دانید؟ و موارد مشابهی از افراد مذکور سوال گردید.

بر طبق نظرات اکثریت پاسخگویان: «زمانی که از

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

تصاویر و احجام مذهبی در تزئینات»، «مناسبت‌های مهم و تاریخی» و «مواردی که به تاریخ قم مرتبط باشند؛» استفاده شوند؛ المان‌های شهری زیباتر می‌گردند. آنان همچنین توجه مدل‌های طراحی شده «به محیط منطقه قم» و «استفاده از عبارات دینی» را مفید اذعان داشته‌اند. ولیکن تفاوت یافته‌ها حاکی از آن است که افراد عادی در شناسایی و فهم نکات مورد نظر در طرح مذکور، نکاتی مانند «عبارات و نوشته‌های بدنه احجام» و «وجود آب» را بیشتر مورد تاکید قرار داده‌اند؛ در حالی که مهندسان و دانشجویان به «همساز بودن با اقلیم»، «توجه به مفاهیم نمادپردازی در فرم احجام» و «کاربرد اعداد مقدس» و موارد مشابه توجه نشان داده اند. علاوه بر آن، آنان بر اضافه کردن «عملکرد» در کنار زیبایی و معنا در عناصر شهری و «کاربست عناصر طبیعی» در آثار هنر شهری تاکید نموده‌اند. نتایج تفصیلی این بررسی در قالب جداول ۳ الی ۷ قابل مشاهده است. به منظور تحلیل داده‌ها، رابطه عناصر متذکر در فضای شهری (طبیعی و انسان ساخت) با ابعاد ایجاد فضای ذکر (در ابعاد عملکرد، معنایی و زیبایی‌شناختی) بررسی شده است. همچنین برای سنجش هر یک از عناصر متذکر در فضای شهری و ایجاد فضای ذکر از چندین سوال استفاده شده است. از این رو سوالات پس از ترکیب شدن تجزیه و تحلیل نیز گردیده‌اند. با توجه به فاصله‌ای بودن سوالات به دو متغیر ذکر شده از دو آزمون همبستگی پیرسون (۵) برای همبستگی بین متغیرها استفاده شده است. این ضریب به منظور بررسی رابطه بین دو متغیر فاصله‌ای یا نسبی استفاده می‌شود (کلانتری، ۱۳۸۷، ص ۱۰۸).

توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب جنسیت، از کل نمونه ۵۰,۱ درصد را مردان و ۴۹,۹ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. بر حسب وضع تحصیلات، ۴۶,۸ درصد را افراد کمتر از دیپلم، ۵۰,۳ درصد را با تحصیلات دیپلم تا کارشناسی و ۲,۹ درصد را افرادی با تحصیلات بالاتر از کارشناسی شامل می‌شوند. بر حسب گروه سنی ۲۷,۱ درصد متعلق به گروه سنی ۱۵-۱۹ سال، ۲۲,۴ درصد گروه سنی ۲۰-۲۴ سال، ۲۱,۴ درصد گروه سنی ۲۵-۲۹ سال، ۱۰,۳ درصد گروه سنی ۳۰-۳۴ سال، ۶,۴ درصد گروه سنی ۳۵-۳۹ سال، ۴,۱ درصد گروه سنی ۴۰-۴۴ سال، ۴,۶ درصد گروه سنی ۴۵-۴۹ سال، ۲,۲ درصد گروه سنی ۵۰-۵۴ سال و ۱,۵ درصد گروه سنی ۵۵ ساله و بالاتر هستند. بر حسب محل سکونت از کل نمونه ۶۷,۶ درصد را افراد ساکن در شهر قم و ۳۲,۴ درصد را زوار تشکیل می‌دهند. جدول ۳ توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب عناصر متذکر در فضای شهری (طبیعی و انسان ساخت) است. بیشترین نمره میانگین ۳,۳۶ مربوط به عناصر طبیعی می‌باشد و پس از آن عناصر انسان ساخت با ۳,۱۸ قرار دارد.

جدول ۳. توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب عناصر متذکر در فضای شهری.

	انسان‌ساخت	طبیعی
میانگین	۳,۱۸۶۹	۳,۳۶۵۲
انحراف از میانگین	۰,۰۵۷۵۱	۰,۰۵۳۲۱
میانه	۳,۲۷۵۹	۳,۳۴۱۲
مد	۳,۰۰	۴,۰۰
انحراف معیار	۰,۶۲۴۸۲	۱,۱۲۲۰۲
واریانس	۱,۱۷۴۵۱	۱,۱۸۵۲۱

جدول شماره ۴ توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب ابعاد ایجاد فضای ذکر (عملکردی، معنایی و زیبایی‌شناختی) است. در این جدول همان گونه که مشاهده می‌کنید؛ بیشترین نمره میانگین ۳,۳۶ مربوط به بعد معنایی و کمترین نمره میانگین ۲,۵۵ مربوط به بعد زیبایی‌شناختی است.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

جدول ۴. توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب ابعاد ایجاد فضای ذکر در عناصر زیباسازی شهری.

	عملکردی	معنایی	زیبایی شناختی
میانگین	۳,۲۸۴۸	۳,۳۶۱۹	۲,۵۵۰۶
انحراف از میانگین	۰,۴۶۷۶	۰,۴۲۳۰	۰,۴۳۵۹
میانه	۳,۲۸۶۲	۳,۳۰۴۳	۲,۲۷۲۰
مد	۲,۲۸۰	۳,۱۷	۲,۰۰
انحراف معیار	۰,۹۰۹۸۹	۰,۸۵۰۹۲	۰,۸۸۹۸۸
واریانس	۰,۸۴۰۶۹	۰,۷۲۲۳۶	۰,۷۲۹۱۲

با توجه به نتایج این آزمون (مقدارr=۰,۱۳۲ و سطح معناداری= ۰,۰۰۰) می‌توان اذعان داشت که بین عناصر متذکرساز شهری و ایجاد فضای ذکر با اطمینان لازم رابطه‌ای معنادار و مستقیم برقرار است؛ یعنی با افزایش عناصر متذکرساز اعم از طبیعی یا مصنوعی، فضای ذکر با کیفیت بهتری ایجاد خواهد شد و بالعکس.

جدول ۵. نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین متغیر عناصر متذکرساز (طبیعی و انسان ساخت) و ایجاد فضای ذکر در ابعاد سه گانه

	عناصر متذکر در فضای شهری	مولفه‌های ایجاد فضای ذکر
ضریب همبستگی پیرسون	۱,۰۰۰	۰,۱۳۲
سطح معناداری		۰,۰۰۴
تعداد	۳۸۳	۳۸۳

برای سنجش عناصر متذکرساز در فضاهای شهری از دو گونه طبیعی و انسان ساخت، استفاده شده است که در این‌جا به سنجش همبستگی هر کدام از این ابعاد با مولفه‌های مختلف ایجاد فضای ذکر (عملکردی، معنایی و زیبایی‌شناختی) پرداخته می‌شود.

عناصر طبیعی: عناصر طبیعی شامل نور، آب، رنگ، باد، خاک و سایر عناصر طبیعی موجود در فضای شهری و مورد کاربرد در عناصر زیباسازی شهری است. در این تحقیق به منظور سنجش تاثیر عناصر طبیعی در ایجاد فضای ذکر و میزان فهم آنان از این عناصر از پاسخگویان پرسش شده است. نتایج آزمون پیرسون نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین عناصر طبیعی متذکر در فضای شهری و بعد معنایی وجود داشته است؛ به صورتی که مقدار r= ۰,۱۸۵ و سطح معناداری ۰,۰۱۳ است. پس از آن ابعاد زیبایی‌شناختی و عملکردی در مراتب بعدی قرار دارند. به عبارت دیگر چنین می‌توان اذعان داشت که عناصر طبیعی از میان سایر عناصر با مقدار r=0.185 بیشترین تاثیر را داشته است. چنان که معانی متبادر شده به ذهن از این عناصر واجد اهمیت خاصی می‌باشد.

جدول ۶. نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین عناصر طبیعی و ایجاد ذکر در ابعاد گوناگون.

		عملکردی	معنایی	زیبایی شناختی
عناصر طبیعی	ضریب همبستگی پیرسون	۰,۸۶	(*) ۰,۱۸۵	۰,۰۹۹
	سطح معناداری	۰,۰۸۵	۰,۰۱۳	۰,۰۵۷
	تعداد داده‌ها	۳۸۳	۳۸۳	۳۸۳

عناصر انسان ساخت: عناصر انسان ساخت شامل نمادها و فرم‌ها، اعداد مقدس، رنگ و نور مصنوعی در آثار و نیز آثار و عناصر هنری می‌شود. برای سنجش این موضوع نیز سوالاتی همچون: عواملی که در این حوزه واجد اهمیت می‌باشند. و یا سطح برداشت شما از عوامل مصنوع زیباسازی شهری استفاده شده است. نتایج تحلیل پیرسون حاکی از آن

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

است کـه بیـن عناصر انسـان سـاخت زیباسـازی شـهری و ابعـاد عملکـردی و معنایـی رابطـه معنـادار وجـود دارد. و بعـد معنایـی در عناصـر انسـان سـاخت بیشـترین تاثیـر را دارد کـه البتـه بـا وجـود در نظـر داشـتن اعـداد ذیـل اهمیـت بعـد عملکـردی نیـز در کنـار آن مشـهود اسـت.

جدول ۷: نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین عناصر انسان ساخت و ایجاد ذکر در ابعاد گوناگون.

		عملکردی	معنایی	زیبایی شناختی
عناصر انسان ساخت	ضریب همبستگی پیرسون	(*) ۰,۱۳۲	(*) ۰,۱۸۲	۰,۰۹۲
	سطح معناداری	۰,۰۰۹	۰,۰۰۰	۰,۰۷۱
	تعداد داده‌ها	۳۸۳	۳۸۳	۳۸۳

۹- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

شـهر مـدرن خصلـت تکثرگرایی، مادی‌گرایـی و بی‌هویتـی را در ذهـن اسـتفاده‌کنندگان قـوت می‌بخشـد. رابطـه بیـن تجلـی ذکـر الهـی (از طریـق نمادهـا) و تجلـی یـاد خـدا در زندگـی امـروزی شـهروندان غافـل از اصالـت انسـانی و هویـت معنـوی آنـان ضـروری اسـت و در ایـن راسـتا معمـاران، هنرمنـدان و شهرسـازان نقـش اساسـی‌ای دارنـد. از ایـن رو وظیفـه آنـان تقویـت نظـام معنایـی در سـازه‌های شـهری بـر اسـاس نظامـی حاصـل از طراحـی زیبایی‌شناسـانه، عملکـردی و معنایـی منبعـث از مفاهیـم معنـوی اسـت. در دوران مـدرن و زندگـی پـر هیاهـوی شـهری معاصـر، نیـاز بـه عناصـر، نمادهـا و نشـانه‌هایی کـه جنبـه یـادآوری و آگاهـی بخشـی بـه انسـان داشـته باشـند؛ ضـروری بـه نظـر می‌رسـند. از ایـن رو معمـاری، کالبـد شـهر و عناصـر زیباسـازی شـهری بـه عنـوان اجزایـی از فضـای زندگـی روزمـره بشـر نقـش قابـل توجهـی در ایـن تذکردهـی خواهنـد داشـت. در جوامـع مختلـف نمادهـا و نشـانه‌های گوناگونـی نقـش یـادآوری و تذکردهـی نـکات متناسـب بـا ویژگی‌هـای اجتماعـی، اقتصـادی، تاریخـی و فرهنگـی جامعـه خـود را بـر عهـده دارنـد؛ ولیکـن می‌بایسـت معمـاران و شهرسـازان از تقلیدهـای صـرف و مناسب‌سـازی نشـده بـا فرهنـگ و هویـت بومـی خـود پرهیـز نماینـد و از نمادهـا و نشـانه‌های نـام آشـنا بـرای شـهروندان خـود اسـتفاده بنماینـد. بدیـن جهـت ویژگی‌هـا و صفـات معمـاری و شهرسـازی بومـی و ایرانـی اسـلامی نقـش قابـل توجهـی در راسـتای آگاهـی، بیـداری و هویت‌منـدی شـهروندان و همچنیـن ارتقـای منظـر عینـی و ذهنـی آنـان خواهنـد داشـت. طراحـی المان‌هـای شـهری در راسـتای ایجـاد فضـای ذکـر بـا توجـه بـه عناویـن مختلفـی چـون: توجـه بـه مناسـبت‌های تاریخـی، آداب و رسـوم و فرهنـگ جامعـه، توجـه بـه آیـات و روایـات و اسـماء الهـی و معصومیـن، توجـه بـه معمـاری و هویـت منطقـه و ... قابـل تعریـف می‌باشـند. بـه عبـارت دیگـر بـا توجـه بـه موضـع طراحـی تفاسـیر و برداشـت‌های متفاوتـی مـورد ارزیابـی قـرار خواهنـد گرفـت. معیارهـای گوناگونـی در ایجـاد فضـای ذکـر در عناصـر شـهری موثـر می‌باشـند.

نمودار ۴. معیارهای ایجاد فضای متذکر

ایـن معیارهـا در شـکل ذیـل عنـوان گردیـده انـد. (نمـودار ۴) تمامـی معیارهـای طبیعـی و انسان‌سـاخت در ایجـاد فضـای متذکـر نقـش دارنـد اگـر چـه طبـق نتایـج ایـن پژوهـش نقـش، ادراک و تاثیرگـذاری عوامـل طبیعـی بیشـتر و موثرتـر اسـت.

نظـرات و تاکیـد اکثریـت شـهروندان بـر لـزوم انتقـال مفاهیـم و معانـی خـاص، در قالـب عناصـر زیباسـازی شـهری می‌باشـد. آنـان انتقـال مفهـوم مذهبـی، دینـی و

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

هویت‌مند را ضروری می‌پندارند؛ ولیکن نوع نگرش و دیدگاه‌ها در برخورد با عناصر متفاوت می‌باشد. دیدگاه عام وکلی شهروندان در درک نمادپردازی‌ها و مفاهیم تخصص‌گرایانه طراحان به نسبت افراد دارای تخصص در حیطه هنری پایین تر می‌باشد؛ از این رو ضروری به نظر می‌رسد؛ که از معانی، نمادها، عناصر و نشانه‌های نام آشناتری چون مفاهیم و کتیبه‌های مذهبی و قابل درک در کنار نمادپردازی هنرمندانه استفاده گردد. چنان به نظر می‌رسد که هویت کالبدی عناصر زیباسازی شهری به پیروی از اصول شهر اسلامی نظیر ذکر و ایجاد فضای متذکر، نتیجه تعامل نظام عناصر طبیعی و مصنوعی نظیر آب، باد، نور و غیره و صفات قائم به ذات آن‌ها به همراه در نظر داشتن سه نظام عملکردی، معنایی و زیبایی‌شناختی نقش اساسی‌ای را ایفا می‌نمایند اگر چه نمادهای خاص ریشه در باورهای مذهبی، اعتقادی و جهان‌بینی سازندگان داشته و از این رو در فرهنگ‌ها و زمان‌های مختلف به گونه‌ای متنوع استفاده شده است و در تعریف نظام عناصر زیباسازی شهری نقش به سزایی را داشته است. و علاوه بر آن توجه به هر سه بعد عملکرد، معنا و زیبایی در ساخت عناصر زیباسازی شهری ضروری به نظر می‌رسد.

منابع و مآخذ

۱- قرآن کریم.

۲- آل‌هاشمی، آیدا (۱۳۸۸)، «معبد آب؛ معبد آناهیتا پیدایش فضای معماری در روند تکامل مفهوم آب». فصلنامه منظر، سال اول، شماره ۱، تهران، ۶۱-۵۸.

۳- آیت‌الهی، حبیب‌الله (۱۳۸۵)، «نشانه‌ها و نشانه‌شناسی هنر». مجله فرهنگ و هنر، سال اول، شماره ۳، تهران، ۱۱-۶.

۴- آیت‌الهی، حبیب‌الله (۱۳۸۶)، «ذکر هنرمند». نشریه رواق هنر و اندیشه، شماره ۱۲، تهران، ۶۱-۶۰.

۵- ابراهیمی پورفرسنگی، مریم، و احمد نادعلیان (۱۳۹۱)، «بازتاب باورهای مرتبط با آب در آثار هنری ایلامیان». فصلنامه نگره، شماره ۲۱، تهران، ۹۴-۸۵.

۶- ابویی، رضا، و فرهنگ مظفر، و لیلا ذاکرعاملی (۱۳۹۱)، «پیدایش بادگیر در خانه های دشت یزد- اردکان». دوفصلنامه مرمت آثار و بافت های تاریخی فرهنگی، سال دوم، شماره ۳، اصفهان، ۲۸-۱۵.

۷- احمدیان باغبادرانی، صدیقه، و عفت السادات افضل طوسی، و منصور حسامی کرمانی(۱۳۹۳)، «نقش تعاملی هنر، تجارت و پایگاه های موثر از منظر نشانه‌شناسی». فصلنامه باغ نظر، سال یازدهم، شماره ۳۱ ، تهران، ۶۶-۵۵.

۸- احمدی دیسفانی، یدالله (۱۳۸۵)، «معماری خاک سازگارترین معماری با طبیعت و سرشت انسان». همایش منطقه ای معماری کویر، اردستان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردستان.

۹- افضل طوسی، عفت السادات، و نسیم مانی (۱۳۹۲)، «سنگاب‌های اصفهان؛ هنر قدسی شیعه». فصلنامه باغ نظر، سال دهم،

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

شماره ۲۷، تهران، ۶۰-۴۹.

۱۰- امین‌زاده، بهناز (۱۳۸۲)، «آب، معماری و شهرسازی مسلمین». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۵۷ و ۵۸، تهران: خانه کتاب، ۷۲-۶۹.

۱۱- ایمان‌طلب، حامد، و سمیه گرامی (۱۳۹۱)، «نسبت معنا و شکل؛ تطابق اندیشه معماری مسجد و فرم‌شناسی نماز». دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۶، تهران، ۸۸-۷۷.

۱۲- بلخاری، حسن (۱۳۸۴)، «جایگاه کیهان‌شناختی دایره و مربع در معماری مقدس». فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۲۴، تهران، ۱۴-۵.

۱۳- بلخاری، حسن (۱۳۹۰)، «جسم اسلامی شهر». ماهنامه سوره اندیشه، شماره ۵۰ و ۵۱، تهران، ۲۱۶-۲۱۲.

۱۴- بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۶)، «بررسی نقش خدامحوری در معماری مسلمانان». نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، جلد ۱۸، شماره ۵، تهران، ۴۴-۳۷.

۱۵- بمانیان، محمدرضا، و سیدعلی درازگیسو، و پایا سالم (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی کاربرد نماد و نشانه در آثار معماری دوره‌های صفوی و معاصر ایران». دوفصلنامه نقش‌جهان، سال سوم، شماره ۲، تهران، ۲۱-۱۳ .

۱۶- بهزادی، رقیه (۱۳۷۹)، «مفهوم برخی از اعداد در اساطیر و نزد اقوام کهن». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۲۷ و ۲۸، تهران، خانه کتاب، ۲۸-۲۶.

۱۷- بورکهاردت، تیتوس (۱۳۷۲)، «مدخلی بر اصول و روش هنر دینی». ترجمه: غلامرضا اعوانی، تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.

۱۸- پناهی، مهین (۱۳۸۵)، «روانشناسی رنگ در مجموعه اشعار نیما؛ بر اساس روانشناسی رنگ ماکس لوشر». فصلنامه پژوهش های ادبی، شماره ۱۲ و ۱۳، تهران، ۸۲-۴۹.

۱۹- پورجعفر، محمدرضا، و لیلامدقالچی (۱۳۸۹)، «مضامین دینی شینتو و تاثیر آن بر معماری ایزدکده‌های ژاپن». نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، سال اول، شماره ۱، تهران، ۲۶-۱۵.

۲۰- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۶)، «آشنایی با معماری اسلامی ایران». تهران، انتشارات سروش دانش.

۲۱- پیشوایی، حمیدرضا، و مهرداد قیومی بیدهندی (۱۳۹۲)، «خاک و خرد؛ تاملی در شان معماری در مثنوی معنوی». دوفصلنامه مطالعات معماری ایران، سال دوم، شماره ۳، کاشان، ۳۵-۱۷.

۲۲- جعفری فشارکی، مرتضی، و فریال سادات سیادتی (۱۳۹۳)، «نظم مقدس اعداد: کنکاشی پیرامون تاثیرفرهنگ برعناصرمعماری وشهرسازی ایرانی، بررسی نقش نمادهای عددی با تاکید بر مفهوم خواص اعدادمقدس». همایش ملی شهرسازی فرهنگ گرا، اصفهان، دانشگاه شیخ بهایی.

۲۳- جلالی کمالی، فتانه (۱۳۸۶)، «پژوهشی پیرامون پیشینه جلوه های بصری نور در نگارگری». فصلنامه باغ نظر، سال چهارم، شماره ۸، تهران، ۳۴-۲۳.

۲۴- جوادی، شهره (۱۳۸۴)، «تزئین، عنصر اصلی در زیبایی‌شناسی هنر ایران». فصلنامه باغ نظر، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۵۷-۵۱.

۲۵- جوادی، شهره، و ندا عرب سلغار (۱۳۹۲)، «تجلی قداست آب در آرامگاه سعدی شیراز». فصلنامه باغ نظر، سال دهم، شماره ۲۶، تهران، ۲۳-۱۳.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۲۶- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، «آثار ذکر خدا». نشریه اسراء، شماره ۱۰، قم.

۲۷- چهاردولی، منوچهر و شیدا روستایی (۱۳۸۹)، «مدیریت نورپردازی شهرها و استفاده از فناوری سیستم اطلاعات جغرافیایی در نورپردازی شهرها». همایش منطقه‌ای شهر، شهروند و مدیریت شهری، ملایر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر.

۲۸- حبیبی، سید محسن (۱۳۸۶)، «از شار تا شهر». تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۲۹- حسن‌زاده، آمنه (۱۳۸۶)، «جایگاه اعداد در فرهنگ مردم ایران با تاکید بر اعداد هفت و چهل». نشریه فرهنگ و مردم ایران، شماره ۱۰، تهران، ۱۸۹-۱۶۵.

۳۰- حقیقت‌بین، مهدی، و مجتبی انصاری (۱۳۹۳)، «نمادپردازی در باغ‌های ایرانی در دوره اسلامی و ارتباط آن با باورهای مذهبی سازندگان». دوفصلنامه نقش‌جهان، سال چهارم، شماره ۱، تهران، ۵۵-۴۷.

۳۱- حیدری متین، نگار، و مرضیه حاج بابایی (۱۳۹۲)، «بررسی ساختار نمادین همنشینی ارکان ماده: آب، آتش، باد و خاک و مدول های ضمنی». دومین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

۳۲- خسروی، محمدباقر (۱۳۷۸)، «آب در فرهنگ، هنر و معماری ایرانی». نشریه هنر، شماره ۴۹، تهران، ۱۲۰-۱۱۲.

۳۳- خوشحال دستجردی، طاهر، و مرضیه کاظمی (۱۳۸۹)، «تحلیل جایگاه ذکر در قرآن و بازتاب آن در عرفان اسلامی». نشریه پژوهشنامه زبان و ادبیات فارسی، سال دوم، شماره ۵، تهران، ۴۰-۱۵.

۳۴- خوش‌نظر، سیدرحیم، و محمدعلی رجبی (۱۳۸۸)، «نور و رنگ در نگارگری ایرانی و معماری اسلامی». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۷، تهران: خانه کتاب، ۷۶-۷۰.

۳۵- خیالی طیبی، احمد، و سیما شیرمحمدی (۱۳۹۲)، «بررسی رمز و نماد در حدیقه سنایی». نشریه مطالعات نقد ادبی، شماره ۳۰ ، تهران، ۲۳-۱.

۳۶- دیباج، سیدموسی (۱۳۸۴)، «فضای نور و معماری نور». فصلنامه باغ نظر، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۵۰-۴۸.

۳۷- ذبیح نیا عمران، آسیه و سید خلف حوتی نژاد (۱۳۹۲)، «روانشناسی رنگ در روایت وامق و عذرا». نشریه چیدمان، سال دوم، شماره ۲، یزد، ۱۶۳-۱۵۴.

۳۸- رضوی، نیلوفر (۱۳۷۹)، «معماری مسجد موسیقی نور». مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی معماری مسجد: افق آینده، کاشان.

۳۹- روشن، امین (۱۳۸۵)، «رنگ در شاهنامه». نشریه حافظ، شماره ۲۷.، تهران، ۷۰-۶۷.

۴۰- رهبر، علی (۱۳۸۵)، «حقیقت ذکر». فصلنامه انجمن معارف اسلامی ایران، سال دوم، شماره ۳، قم، ۱۰۴-۸۵.

۴۱- زمردی، حمیرا (۱۳۷۹)، «تجلیات قدسی: تمهیدات عددی اسطوره، سمبل و نشانه». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۴۴، شماره ۱۵۶، تهران، ۲۷۳-۲۵۹.

۴۲- سجادزاده، حسن و زهرا مهدوی جم (۱۳۹۲)، «نقش اعداد مقدس در معماری اسلامی». کنفرانس بین المللی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز.

۴۳- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۹۰)، «نمادگرایی در تاج محل». نشریه هویت‌شهر، سال پنجم، شماره ۹، تهران، ۴۷-۳۷.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۴۴- شریف، حمید رضا (۱۳۸۱)، «یادی از دروازه قرآن». دوفصلنامه صفه، سال دوازدهم، شماره ۳۴، تهران، ۱۱۷-۱۰۲.

۴۵- شکاری، جواد (۱۳۸۱)، «معماری مسجد در نظام اسلامی». نشریه مسجد، سال یازدهم، شماره ۶۳، تهران، ۴۵-۴۲.

۴۶- شهیدی، شریف، و محمدرضا بمانیان (۱۳۸۸)، «نقش خدامحوری در شکل‌دهی به ساختار، اجزاء و عملکردهای معماری اسلامی ایران». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۷، تهران: خانه کتاب، ۵۵-۴۶.

۴۷- صحافی اصل، پریسا، و حبیب‌الله آیت‌اللهی (۱۳۹۰)، «بررسی تداوم عناصر تزئینی معماری ایران باستان در معماری دوران اسلامی ایران تا پایان دوره صفوی». فصلنامه نگره، شماره ۱۹، تهران، ۷۹-۶۳.

۴۸- ضیاءبخش، ندا، و سیدمصطفی مختاباد امرئی (۱۳۸۹)، «معنابخشی عبادی نور طبیعی در فضای معماری؛ دو فیلم نور زمستانی برگمن و پری مهرجویی». فصلنامه هنرهای زیبای نمایشی و موسیقی، شماره ۴۲، تهران، ۷۰-۵۹.

۴۹- طوسی، معصومه، و سیدنظام‌الدین امامی‌فر (۱۳۹۰)، «نمادشناسی و نشانه‌شناسی عناصر باغ‌های ایرانی باتوجه به عناصر باغ فین کاشان». فصلنامه نگره، شماره ۱۷، تهران، ۷۱-۵۹.

۵۰- طوفان، سحر (۱۳۸۵)، «بازشناسی نقش آب در حیاط خانه های سنتی ایران». فصلنامه باغ نظر، شماره ۶، تهران، ۸۱-۷۲.

۵۱- طهوری، نیر (۱۳۸۶)، «نماد و نشانه در تفسیر معماری اسلامی». نوشته: آلگ گرابار، نشریه گلستان هنر، شماره ۹، تهران، ۲۵-۱۳.

۵۲- علاءالدین، سیدمحمدرضا (۱۳۸۲)، «معماری ذکر و معماری غفلت از منظر قرآن کریم». نشریه کوثر، سال دوم، شماره ۹، اصفهان، ۳۹-۳۴.

۵۳- علم الهدی، هدی (۱۳۸۲)، «آب در معماری ایرانی». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۵۷ و ۵۸، تهران، خانه کتاب، ۹۰-۸۴.

۵۴- علی‌آبادی، محمد (۱۳۹۱)، «جایگاه عقل در مفهوم پایداری شهر؛ نگاهی دیگر به مبانی نظری معماری و شهرسازی اسلامی». دوفصلنامه مطالعات معماری ایران، سال اول، شماره ۱، کاشان، ۳۷-۲۵.

۵۵- فقیهی مقدس، نفیسه (۱۳۸۳)، «آثار و فواید ذکر خدا». نشریه شمیم یاس، شماره ۱۴، قم، ۱۷-۱۴.

۵۶- فغفوری، رباب، و حسن بلخاری قهی (۱۳۹۳)، «تجلی حکمت اسلامی در ساختار و مضامین محراب زرین فام حرم مطهر رضوی». دوفصلنامه نقش‌جهان، سال چهارم، شماره ۱، تهران، ۱۵-۷.

۵۷- کفشچیان مقدم، اصغر، و مریم یاحقی (۱۳۹۰)، «بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایرانی». فصلنامه باغ نظر، سال هشتم، شماره ۱۹، تهران، ۷۶-۶۵.

۵۸- کلانتری، خلیل. ۱۳۸۷. پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی- اقتصادی با استفاده از نرم افزار spss. تهران: فرهنگ صبا.

۵۹- کلینی الرازی، محمد بن یعقوب بن اسحاق ابن جعفر. ۱۳۵۹. اصول کافی. ت : سیدجواد مصطفوی، جلد۸، تهران: انتشارات دفترنشرفرهنگ اهل بیت.

۶۰- گرگانی، مهرانه (۱۳۷۶)، «ابزار روشنایی در هنر اسلامی و نور در معماری ایران». نشریه میراث فرهنگی، شماره ۱۷، تهران، ۵۵-۴۹.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۶۱- ماجدی، حمید، و زهرالسادات سعیده‌زرآبادی (۱۳۸۹)، «جستاری در نشانه‌شناسی شهری». نشریه آرمانشهر، شماره ۴، تهران، ۵۶-۴۹.

۶۲- مجلسی، ابوذر (۱۳۸۷)، «مفهوم نور و رنگ و بررسی آرای هانری کربن در کتاب انسان نورانی در تصوف ایرانی؛ باتوجه به معماری صفوی». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۱۱۸، تهران: خانه کتاب، ۳۰-۱۸.

۶۳- مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۵)، «بحارالانوار». جلد ۷۳، قم، نشر فقه.

۶۴- محمدی خوش‌بین، حامد (۱۳۹۲)، «تجلی خداوند در کتیبه نگارگری معماری اسلامی». دومین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

۶۵- محمودزاده، مهرداد (۱۳۸۲)، «ذکر هنرمند؛ نمونه‌هایی از نسبت ذکر با صناعت در متون فارسی». فصلنامه خیال، شماره ۶، تهران، ۸۹-۸۴.

۶۶- مروتی، سهراب، و سارا ساکی (۱۳۹۲)، «معناشناسی واژه ذکر در قرآن کریم». نشریه آموزه‌های قرآنی، شماره ۱۷، مشهد، ۱۵۴-۱۳۵.

۶۷- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۶)، «ذکر عامل مهم غفلت‌زدایی». نشریه اصلاح و تربیت، شماره ۶۵، تهران، ۴۸-۴۵.

۶۸- مفیدی شمیرانی، سید مجید، و نیلوفر نیک‌قدم، و منصوره طاهباز (۱۳۹۲)، «گونه شناسی شهرها، بنادر و جزایر جنوبی ایران؛ در دوره قاجار با معیارهای آبادانی». فصلنامه باغ نظر، سال دهم، شماره ۲۶، تهران، ۷۰-۵۹.

۶۹- معماریان، غلامحسین (۱۳۸۸)، «معرفی گوشه ای از معماری ناشناخته ایران؛ ساختمان آب انبارها». دوفصلنامه نامه معماری و شهرسازی، سال اول، شماره ۲، تهران، ۱۴۱- ۱۲۵.

۷۰- معماریان، غلامحسین، و سیروان عظیمی و مهدی کبودی (۱۳۹۳)، «ریشه یابی کاربست رنگ آبی در پنجره های ابنیه سنتی مسکونی؛ نمونه موردی ابنیه مسکونی اورامان». فصلنامه پژوهش های معماری اسلامی، سال اول، شماره ۳، تهران، ۵۹-۴۶.

۷۱- منصوری، سید امیر (۱۳۸۸)، «معماری آب». فصلنامه منظر، سال اول، شماره ۱، تهران، ۳-۲.

۷۲- موسوی، سیدمحمدرضا (۱۳۹۳)، «تجلی ذکر و رمزپردازی مسجد در معماری ایرانی و اسلامی». دومین همایش ملی معماری عمران و محیطزیست شهری، همدان، دانشکده شهید مفتح.

۷۳- مهدوی‌نژاد، محمدجواد، و سها مطور (۱۳۹۱)، «کیفیت نورگیرها در گنبدهای ایرانی؛ با رویکرد به مسائل سازه‌ای گنبد». دوفصلنامه نقش‌جهان، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۱۲-۱.

۷۴- نایبی، بتول، و فاطمه کاتب، و مهرانگیز مظاهری، و بهروز بیرشک (۱۳۸۶)، «تاثیر نور فضاهای داخلی بر کیفیت زندگی و رفتارهای اخلاقی انسان». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال دوم، شماره ۳ و ۴، تهران، ۷۲-۶۵.

۷۵- نقره‌کار، عبدالحمید، و فرهنگ مظفر، و مریم عظیمی (۱۳۹۰)، «جایگاه خیال در آفرینش اثر هنری، از منظر اسلامی». نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۳، تهران، ۱۰۲-۹۱.

۷۶- نقره‌کار، عبدالحمید، و مهدی حمزه‌نژاد، و صدیقه معین‌مهر (۱۳۹۲)، «راهبردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

زندگـی از منظـر اسـلامی مطالعـه مـوردی بررسـی بافـت کهـن کرمـان در دو مقیـاس محلـه، خانـه». فصلنامـه مطالعـات شـهری، شـماره ۳، سـنندج، ۴۶-۳۱.

۷۷- نقـی‌زاده، محمـد (۱۳۷۸)، «منابـع و روش شـناخت مبانـی نظـری معمـاری قدسـی و شـهر اسـلامی». نشـریه هنـر، شـماره ۴۰، تهـران، ۱۱۶-۹۹.

۷۸- نقـی‌زاده، محمـد (۱۳۸۵)، «معمـاری و شهرسـازی اسـلامی». اصفهـان، انتشـارات راهیـان.

۷۹- نقـی‌زاده، محمـد، و مریـم درودیـان (۱۳۸۷)، «تبییـن مفهـوم گـذار در مبانـی هویـت تمـدن ایرانـی». فصلنامـه هویـت شـهر، سـال دوم، شـماره ۳، تهـران، ۸۴-۷۳.

۸۰- نقـی‌زاده، محمـد (۱۳۸۹ الـف)، «تاملـی در چیسـتی شـهر اسـلامی». فصلنامـه مطالعـات شـهر ایرانـی اسـلامی، سـال اول، شـماره۱، تهـران، ۱۴-۱.

۸۱- نقـی‌زاده، محمـد (۱۳۸۹ ب)، «تحلیـل و طراحـی فضـای شـهری». تهـران، پژوهشـکده فرهنـگ، هنـر و معمـاری جهـاد دانشـگاهی.

۸۲- نقـی‌زاده، محمـد (۱۳۹۱)، «ذکـر عالی‌تریـن ویژگـی بـرای عالی‌تریـن محیـط زندگـی». ماهنامـه کتـاب مـاه هنـر، سـال هجدهـم، شـماره ۱۷۳، تهـران: خانـه کتـاب، ۱۹-۱۴.

۸۳- نوروزی‌طلـب، علیرضـا (۱۳۸۴)، «اصالـت زیبایـی و انضمامـی بـودن سـوژه در هنـر». فصلنامـه بـاغ نظـر، سـال دوم، شـماره ۳، تهـران، ۷۶-۶۴.

۸۴- نوروزی‌طلـب، علیرضـا (۱۳۸۷)، «نظریـه فرمـال؛ اسـاس نقـد، تفسـیر و فهـم آثـار هنـری». فصلنامـه بـاغ نظـر، سـال پنجـم، شـماره ۱۰، تهـران، ۸۸-۶۹.

۸۵- وجدانـی، بهـروز (۱۳۸۱)، «اعـداد نمادیـن ۷ و ۱۲ در موسـیقی ایرانـی». ماهنامـه کتـاب مـاه هنـر، شـماره ۵۱ و ۵۲، تهـران: خانـه کتـاب، ۱۲۲-۱۱۹.

۸۶- هاشـمی، آذیـن، و رضـا گـودرزی (۱۳۹۳)، «نقـش اعـداد مقـدس در معمـاری». دومیـن کنگـره بیـن المللـی سـازه، معمـاری و توسـعه شـهری، تبریـز.

87- https://goo.gl/mAARVN دسترسـی در) (۱۳۹۲/۰۵/۰۱)

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]